

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Každodenní život na Příbramsku za nacistické okupace

Matouš Rusnák

Bakalářská práce

2016

Anotace

Cílem práce je zmapovat aspekty každodenního života obyvatel Příbrami v době Protektorátu Čechy a Morava, tedy v letech 1939-1945. Bude zde rozebrána problematika rodinného života, zaměstnání, stravování, totálního nasazení, nacistických represálií a mnoha dalších oblastí. Na téma druhoválečné Příbrami bylo napsáno několik velmi zajímavých prací, ale přímo tématem obyvatel města se nikdo dopodrobna nezabývá. Text této práce se tedy bude snažit přiblížit, jak se tehdy v letech okupace žilo a jak velký vliv měla okupace na život a myšlení lidí.

Annotation

The main task of this thesis is to chart the aspects of everyday life of Příbram's residents in the years of Protectorate Bohemia and Moravia, thus in years 1939-1945. The problematic of family life, job, food, forced labor, nazi reprisals and many others will be analyzed. It was written several very interesting works about Příbram in Second World War, but noone is interested in detail in theme of residents of Příbram. Text of this thesis will attempt to outline, how the people in those days of occupation lived and how big influence had the occupation on life and thoughts.

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedené v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Příbrami dne 29. 6. 2016

Matouš Rusnák

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu své práce, PhDr. Renému Novotnému, za jeho cenné rady.

Obsah:

Úvod	1
1. Stručná historie Příbrami	3
2. Okupační správa a protektorátní autonomie na Příbramsku	6
2.1. Zasahování moci úřední do každodenního života obyvatel	9
3. Rodina	14
4. Obživa	17
4.1. Zaměstnání	17
4.2. Podnikání	19
4.3. Přídělové hospodářství	20
4.4. Černý trh	21
5. Jídelníček	23
6. Školství	25
7. Volný čas	31
7.1 Kultura	31
7.2. Sport a ostatní kratochvíle	34
8. Informace a média	36
9. Represálie	40
10. Kolaboranti a kolaborantské organizace	47
11. Totální nasazení	53
12. Německé obyvatelstvo na Příbramsku	55
13. Osvobození a konec války	56
Závěr	62
Resumé	66
Seznam zkratk	67

Zdroje	67
Seznam použité literatury	68
Internetové zdroje.....	69
Archivní prameny	70
Výpovědi	70

Úvod

Město Příbram letos oslavilo 800. výročí svého založení. Během těchto dlouhých osmi století prošlo jak dobou rozkvětu a prosperity za vlády Lucemburků a Habsburků, tak dobou úpadku a poroby během období velkých válek, zejména 1. a 2. světové. A právě obdobím 2. světové války a jeho dopadem na každodenní život v Příbrami se bude zabývat tato práce.

Téma práce jsem si vybral ze dvou důvodů. Jednak z tohoto města pocházím a jednak mě zajímá, jak se vůbec za okupace žil každodenní život. Nejvýznamnější osobností, která se zabývá problematikou druhoválečné Příbrami, je Dr. Josef Velfl, jenž o tom celkem podrobně píše v knize *Příbram v průběhu staletí*.¹ Témata, jež jsou v souvislosti s Příbramí nejčastěji rozebírána, jsou partyzánské akce v Brdech (např. *Partyzáni na Podbrdsku* od Čestmíra Amorta),² nebo zřizování cvičiště Waffen-SS na Sedlčansku (*Zřizování cvičiště Zbraní SS Benešov a poválečná obnova území 1942-1950* od Jaroslavy Hoffmanové).³ V mojí práci se budu snažit zmapovat veškeré aspekty každodenního života, tj. rodinný život a sňatky, reprodukční chování obyvatelstva, kulturu bydlení, stravování, zaměstnání, ale i volnočasové aktivity a slavnosti, školství aj. Rád bych zde zkoumal vliv nacistické propagandy a represivních orgánů. V této práci se také zaměřím na činnost fašistické organizace Vlajka a na jejich vztahy s běžnými občany. Řeč bude také o německy mluvícím obyvatelstvu Příbrami a o jejich postoji vůči Čechům. Cílem práce je zhodnotit, jak velký vliv měl okupační aparát na obyvatelstvo Příbrami a jestli se vůbec dařilo obyvatele pomocí různých nařízení nebo represálií zastrašit.

Co se pramenné základny týká, čerpal jsem z materiálů Státního okresního archivu Příbram, konkrétně z fondů Archiv města Příbram a Okresní úřad Příbram, z Národního archivu v Praze, konkrétně z oddílů Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu a Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, a z Archivu bezpečnostních složek, konkrétně z fondů Kuratorium a Veřejná osvětová služba. Ne ke všem sledovaným aspektům se mi podařilo najít dostatek informací, zejména k represivním orgánům a reprodukčnímu

¹ VELFL, Josef. *Příbram v průběhu staletí*. Příbram: Městský úřad Příbram, 2003.

² AMORT, Čestmír. *Partyzáni na Podbrdsku*. Praha: Naše vojsko, 1958.

³ HOFFMANOVÁ, Jaroslava. *Zřizování cvičiště Zbraní SS Benešov a poválečná obnova území 1942-1950*. Praha: Státní ústřední archiv, 1987.

chování obyvatel. Jedním z úskalí byl fakt, že se z té doby nedochoval ani jeden výtisk tehdejších příbramských periodik, jako např. Horymír nebo Spravedlnost. Jak název práce napovídá, původně se práce měla zabývat celým politickým okresem Příbram. Ale jelikož některá klíčová města v okrese, jako např. Rožmitál pod Třemšínem nebo Březnice, měla hodně omezený rozsah informací, ze kterých se dalo čerpat, rozhodl jsem se téma zúžit jenom na město Příbram a nejbližší okolí.

K práci bylo použito i několik knih, které přímo i nepřímo odkazují na problematiku zvoleného tématu, např. velmi obsáhlá kniha *Češi pod německým protektorátem*⁴ od Detlefa Brandese, či *Dramatické i všední dny v Protektorátu*⁵ od Jana Gebharta a Jana Kuklíka, a dále několik prací Dr. Josefa Velfla, např. *Příbramsko za heydrichiády*,⁶ *Cesty ke svobodě*,⁷ či *Po stezkách brdských partyzánů*.⁸ Využil jsem i výpovědi pamětníka té doby, konkrétně Jaroslavu Kulovanou, jenž období okupace prožila coby desetileté dítě, a Dr. Josefa Velfla.

⁴ BRANDES, Detlef. *Češi pod německým protektorátem*. Praha: Prostor, 1999.

⁵ GEBHART, Jan. KUKLÍK, Jan. *Dramatické i všední dny v protektorátu*. Praha: Themis, 1996.

⁶ VELFL, Josef. *Příbramsko za heydrichiády*. Příbram: Okresní výbor Českého svazu protifašistických bojovníků v Příbrami, 1989.

⁷ VELFL, Josef. *Cesty ke svobodě*. Příbram: Okresní výbor svazu protifašistických bojovníků v Příbrami, 1987

⁸ KÁRNÍK, Zdeněk. VELFL, Josef. *Po stezkách brdských partyzánů*. Praha: Tisková, ediční a propagační služba MH, 1988.

1. Stručná historie Příbrami

Příbram, okresní město ležící ve Středočeském kraji na úpatí Brd. Má 33 000 obyvatel a nachází se 54 km jihozápadně od Prahy. První písemný doklad o tomto městě je z roku 1216, kdy biskup Ondřej kupuje od premonstrátského kláštera v Teplé statek jménem Příbram. Měla dobrou strategickou polohu, poblíž vedla tzv. Zlatá stezka.⁹ Od té doby patřila biskupům a arcibiskupům, což mělo své výhody, ale i nevýhody. Když v roce 1289 nechal král Václav II. popravít Záviše z Falkenštejna, jeho stoupenci začali v rámci odplaty napadat biskupské statky a Příbram byla kvůli tomu dvakrát vydrancována. Z této doby pochází kostel sv. Jakuba a dřevěná tvrz, pozdější rezidence Arnošta z Pardubic. Kvete zde obchod, na řece Litavce se rýžuje zlato, těží se stříbro a staví se hutě. Rok 1344, tj. rok, kdy byl jmenován Arnošt z Pardubic do funkce arcibiskupa, se dotkl i Příbrami. Arnošt totiž toto město používal jako svoji letní rezidenci. Založil zde rybník Hořejší obora, školu, postavil svatohorskou kapli. Městská privilegia obdržela Příbram v roce 1406. Během husitských válek stála Příbram na straně kalicha, což neslo potíže, neboť byla neustále napadána katolickým pánem Hanušem z Kolovrat. 16. století je pro Příbram důležitým obdobím. V roce 1579 ji císař Rudolf II. povýšil na Královské horní město. Stříbrné žíly, kde se těžilo, však byly skoro všechny vytěžené, v chodu zbyl jen jeden důl, a to jen proto, aby císař město nedegradoval. Velké jizvy městu nadělala Třicetiletá válka. Příbram stála od počátku na straně stavů, za což jí císař odebral privilegia, ale jakmile město přešlo na stranu katolíků, zase je vrátil. Na oplátku musela Příbram hostit císařské vojáky,¹⁰ a když v roce 1648 švédský generál Königsmarck táhl na Prahu, prošel i Příbramí. Útrapy končí až s příchodem jezuitů. Ti zdejší svatohorskou kapli přestavují na obrovský chrám s ambity a kaplemi. Stavbu projektoval italský architekt Carlo Lurago. Díky tomu začínají do Příbrami přicházet poutníci, což pomáhá i obchodu, rozvíjí se řemeslná výroba a trhy.¹¹ 18. století je významné dvěma událostmi. Tou první je korunovace sošky panny Marie svatohorské v roce 1732 a tou druhou

⁹ KLÍMA, František. *Příbram a její stručná historie*, s. 5.

¹⁰ Ti zde v roce 1626 drancují svatohorskou kapli. Více KLÍMA, František. *Příbram a její stručná historie*, s. 7

¹¹ Začínají se vyrábět dřevěné betlémy. Více Tamtéž, s. 8

je stavba hamrů a vysoké pece v rámci těžby stříbra a zpracování železa. Zasloužil se o to J. A. Alis, jenž zavedl nové postupy těžby, ověřování zrudnění a organizaci práce.¹² 19. století je dalším důležitým mezníkem. Hornictví zažívá nevídaný rozkvět. Staví se pět nových dolů, stříbro z Příbrami tvoří 97, 7 % rakousko-uherské produkce, zakládá se báňská akademie.¹³ V devadesátých letech 19. století ale nastalo několik událostí, které pro místní hornictví měly fatální následky. Jednak to byla stávka horníků ohledně mezd, 31. května 1892 vypukl na dole Marie požár (319 mrtvých) a v roce 1893 poklesly ceny stříbra kvůli nálezům ložisek v Mexiku. Příbramské hornictví se z tohoto šoku vzpamatovalo až ke konci 40. let 20. století.¹⁴ V roce 1914 ale přišla na scénu 1. světová válka, konflikt dosud nevídaný, a veškerá výroba a těžba musela pomoci armádě. Jména těch, kteří se z této války nevrátili, jsou vytesána do pomníků. Jejich smrt však nebyla marná, neboť tento konflikt znamenal rozpad Rakouska-Uherska a vznik samostatné ČSR. Znamenal dovršení historického zápasu našeho národa za svobodu a státní samostatnost. Ovšem po vyprchání euforie přišla tvrdá realita poválečné doby. Celá země se topila v hospodářské krizi.¹⁵ Vnitřní trh byl rozvrácený, byl nedostatek potravin, léků a ošacení. Bujela lichva a černý trh, oficiální trh byl schopen fungovat pouze formou přidělů. Výroba, do té doby orientovaná na válku, se nemohla rychle přeorientovat zpět. A do toho se zde rozšířila epidemie španělské chřipky (6-10 lidí denně umíralo). Navrátilí vojáci místo vytouženého odpočinku museli bojovat o holé přežití. Docházelo proto k útokům na obchody a sklady, mnohdy s antisemitským podtextem. Nicméně situace se postupně stabilizovala. Po prvních volbách do parlamentu v roce 1919 dokonce do Příbrami zavítal prezident T. G. Masaryk. Ve dvacátých letech probíhá stavba velkých továren. Je zde založena např. Továrna na konopná lana Kolařík, Továrna bratří Weillů, nebo strojírna Šmolík a spol. Kvete zde kultura, zakládají se sportovní a hudební spolky, např. dechovka Permoník, Slepíčkův Jazz Band, Sokol.¹⁶ Vše ale skončilo podepsáním tzv. Mnichovské dohody v roce 1938, čímž naše republika přišla o oblast Sudet. Dále přišel vznik samostatného slovenského státu

¹² Stručná historie měst Příbrami a Březových Hor. *Cech příbramských horníků a hutníků*. [online]. [cit. 2015-06-26]. Dostupné z: <http://www.cechphh.cz/cz/ohlednuti/strucna-historie-mest-pribrami-a-brezovych-hor>

¹³ Historie Příbrami. *wikipedia*. [online]. 3.3. 2016 [cit. 2015-06-26]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Dějiny_Příbrami.

¹⁴ Stručná historie měst Příbrami a Březových Hor. *Cech příbramských horníků a hutníků*. [online]. [cit. 2015-06-26]. Dostupné z: <http://www.cechphh.cz/cz/ohlednuti/strucna-historie-mest-pribrami-a-brezovych-hor>.

¹⁵ VELFL, Josef. *Příbram v průběhu staletí*, 2003, s. 85.

¹⁶ VELFL, Josef. *Příbram v průběhu staletí*, 2003, s. 94.

a na jaře 1939 invaze německých vojsk. Na Příbram postupovala směrem od Plzně a Českých Budějovic vojska ze svazku 13. norimberského armádního sboru; na Rožmitál pod Třemšínem a Obecnici táhla 46. pěší divize a k Milínu 10. pěší divize spolu s 2. lehkou divizí.¹⁷ Nikdo z obyvatel Příbrami se nezmohl na odpor.

¹⁷ VELFL, Josef. *Příbram v průběhu staletí*, 2003, s. 105.

2. Okupační správa a protektorátní autonomie na Příbramsku

Bylo 15. března 1939, kolem šesté hodiny ranní, když německá vojska vtrhla na naše území. Uskupení, které táhlo na Příbram (zmíněná 46. a 10. pěší divize a 2. lehká), dorazilo do města až ve dvě hodiny odpoledne, neboť kvůli hustému sněžení a náročnému přechodu brdských kopců nabralo zpoždění. Ihned po příjezdu Němci obsadili všechny důležité body, tzn. všechny budovy městské správy a Horymírova kasárna na Dolní oboře. Zdejší vojáci ještě těsně před příchodem Němců stihli ukrýt pěchotní zbraně, které později byly předány partyzánům.¹⁸ Otěže moci převzala vojenská správa generálů Blaskowitze a Lista. O den později, tedy 16. března 1939, Adolf Hitler na Pražském hradě vydal výnos o zřízení tzv. Protektorátu Čechy a Morava, dokument kromě něj podepsali Wilhelm Frick a Joachim von Ribbentrop. Říšským protektorem byl jmenován Konstantin von Neurath,¹⁹ jeho zástupcem byl Karl Hermann Frank.²⁰

Okupační správa byla ustanovena krátce po začátku okupace. Do každého regionu byl dosazen úředník, tzv. oberlandrát (OLR), jenž fungoval jako prodloužená ruka říšského protektora. Bylo jich celkem 15 (Praha, Plzeň, Tábor, Klatovy, Kladno, České Budějovice, Zlín, Moravská Ostrava, Jihlava, Olomouc, Kolín, Brno, Jičín, Hradec Králové, Pardubice). Příbram, spolu s Benešovem, Pelhřimovem, Sedlčany, Milevskem, Kamýkem nad Vltavou a Vlašimí, spadala pod oberlandrát Tábor. Sídlil na Riegrově náměstí v Grandhotelu Tábor, v čele stál Dr. Hertel.²¹ Oberlandrát měl dvě funkce: pro německé občany představoval

¹⁸ Tamtéž

¹⁹ Konstantin von Neurath (1873-1956): šlechtic, voják, před nástupem do úřadu říšského protektora zastával i post ministra zahraničí. V roce 1941 byl Adolfem Hitlerem odvolán pro jeho ne příliš razantní postupy proti české resistenci, a poslán na „dovolenou“. Více GEBHART, Jan, KUKLÍK, Jan. *Dramatické a všední dny v Protektorátu, 1996*, s. 51

²⁰ Karl Hermann Frank (24. 1. 1898 - 22. 5. 1946), narozen v Karlových Varech do rodiny knihkupce. Už od dětství projevoval nenávisť k Čechům a Židům, v roce 1919 se stal členem DNSAP. Po vypuknutí 2. sv. války získal hodnost SS-Gruppenführer, zastával funkci státního sekretáře a generála policie. Po poslání protektora von Neuratha na „dovolenou“ a atentátu na Heydricha hodlal převzít funkci protektora, tu ale nakonec získal Kurt Daluge. Frank byl povýšen na státního ministra a i ve vojenských funkcích povýšil. Byl přezdíván „krvavý pes Frank“ nebo „kat českého národa“, kvůli jeho krutostem vůči Čechům. 9. 5. 1945 se pokusil se svou rodinou o útěk, ale byl odhalen a zajat. Jeho život ukončila šibenice. Srov. FRANK, Karl Hermann. *Zpověď*. Praha, 2016.

²¹ Národní archiv Praha, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, inv. č. 209, sign. 109-2/110, *Adresáře oberlandrátů v protektorátu, 1939-40*.

nejnižší složku státní správy a zároveň dohlížel na české obecní a okresní úřady.²² K ruce mu byly všechny složky policie (Gestapo, Sipo, Kripo, SD, četnictvo), vojenská posádka, německý soud a pracovní úřad.²³ SD (*Sicherheitsdienst* - Bezpečnostní služba) byla v Příbrami spojena s osobou SS-oberschaarführera Herberta Teufela (německy *Čert*, jak příznačné nomen omen, *SS-Schutzstaffel* – Úderný oddíl), jenž působil ve městě jako její rezident, a měl sledovat dění a nálady občanů a pravidelně podávat hlášení.²⁴ V čele tábořského Gestapa stál kriminální rada Heinrich Reiser.²⁵

Češi se na chodu v Protektorátu podíleli také, ale bez svolení nacistických orgánů si nedovolili nic. Přetrvala zde funkce prezidenta (respektive „státního prezidenta“, jak se podle nových regulí funkce nazývala), existovala zde vláda. Parlament byl nahrazen výborem Národního Souboru o 50 členech. Vedoucím byl Adolf Hrubý.²⁶ Oním státním prezidentem byl Emil Hácha. Jeho pravomoci nebyly nijak definovány, ale obecně vzato to byla jen loutka, která poslouchala příkazy protektora. Nová protektorátní vláda v čele s gen. Aloisem Eliášem byla jmenována 28. dubna 1939 a setrvala až do začátku roku 1942, než byl Eliáš zatčen a následně popraven. Výsledek německé převahy, kdy pro německé a české občany Protektorátu platila jiná pravidla, nahrával německým úředníkům do karet. Oberlandráty si v červenci 1939 prosadily, aby veškerá úředničina byla vedena jak česky, tak německy, přičemž němčina měla mít lepší postavení. Dále Němci tlačili na to, aby obecní a okresní úřady vedl člověk německé národnosti. Pokud by to nebylo realizovatelné, měl být Němec alespoň zástupcem vedoucího.

V Příbrami právě k takové situaci došlo. Po celou dobu války byli v čele jak obecního úřadu, tak okresního úřadu lidé české národnosti. Oberlandrát Tábor byl také jedinou oblastí v Protektorátu, kde ani v jedné obci nebyl na řídicím postu Němec. V Příbrami vedl obecní úřad Augustin Čížek a v roce 1941 ho vystřídal vládní rada Jan Holický, který ale zemřel

²² MARŠÁLEK, Pavel. *Protektorát Čechy a Morava: Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1851-1944*, s. 30

²³ Tamtéž, s. 64

²⁴ VELFL, Josef. *Příbramsko za heydrichiády*, s. 20.

²⁵ Taktéž.

²⁶ PASÁK, Tomáš. *Pod ochranou říše*. Praha: PRÁH, 1998, s. 58-60.

v roce 1942 v táboře Osvětim.²⁷ Okresní úřad nejprve vedl Dr. Bartoš, po něm pak Dr. Karásek, vedoucím německého oddělení okresního úřadu byl ROI (*Regierungsobersinspektor* – Vrchní vládní inspektor) Löschner.²⁸ Zbytek osazenstva úřadu tvořili z velké části Češi, ale ví se i o několika Němcích. Jako místopředseda správní komise zde pracoval Konstantin Kolesnikoff a tři úředníci Marie Pollak, Wilhemine Paullöhrl a Josef Wodička.²⁹ ROI Löschner ale zároveň fungoval i jako spojka mezi Příbramským SD rezidentem Herbertem Teufelem a jeho nadřízenými v Táboře, neboť přes něj šla všechna hlášení a zatykače, které Teufel posílal. Okresní úřad vydával potravinové lístky a byl přímo podřízen táborskému oberlandratu.

První velká změna v protektorátní správě přišla roku 1941, kdy byl Neurath odvolán a na jeho místo nastoupil jako zastupující říšský protektor Reinhard Heydrich, obergruppenführer SS a šéf RSHA (*Reichssicherheitsauptamt* - Hlavní říšský bezpečnostní úřad) a SD. Ten na jaře 1942 přišel s ideou stávající pořádky „překopat“ a rapidně zredukovat počet OLR. Idea byla taková, že veškeré správní úkony, které měly na starosti oberlandráty, nyní převezmou autonomní úřady řízené Němci. Tyto úřady nyní měli mít zkratku RAV (*Reichsauftragsverwaltung* – Správa z příkazu Říše).³⁰ Důsledkem toho bylo zredukování počtu OLR z původních 15 na 7 (Praha, České Budějovice, Plzeň, Hradec Králové, Brno, Jihlava, Moravská Ostrava).³¹ Příbram díky tomu přešla pod správu oberlandrátu Praha, vedoucí oberlandrátu Tábor G. Hertel byl odeslán na Zemský úřad v Praze. Pod Prahu spadaly také Sedlčany, Benešov, Kladno, Lány, Slaný, Rakovník, Beroun, Kolín, Čáslav, Kutná Hora, Český Brod, Mladá Boleslav, Mělník, Brandýs, Praha-jih a Praha-sever. Vedoucím byl H. von Watter, sídlo oberlandrátu se nacházelo v Černínském paláci.³² Uvedení redukce oberlandrátů do praxe se Heydrich už nedožil, v květnu 1942 podlehl následkům atentátu. Jeho práci

²⁷ Byl mezi zatčenými během heydrichiády. Více v kapitole Represálie

²⁸ Národní archiv Praha, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, inv. č. 2703, sign. 109-14/4, *Jmenný seznam oberlandrátů a okresních hejtmanů podle jednotlivých obvodů OLR v protektorátu, 1942, 1944.*

²⁹ Státní okresní archiv Příbram, Archiv města Příbram 1858-1945, inv. č. 991, karton 66, *Němečtí zaměstnanci – Seznam německých úředníků na okresním úřadě Příbram, 1941.*

³⁰ Toto označení Příbram nedostala. Srov. Josef Velfl – osobní výpověď

³¹ BRANDES, Detlef. *Češi pod německým protektorátem*, s. 266.

³² Národní archiv Praha, Státní tajemník u říšského protektora pro Čechy a Moravu, inv. č. 40, sign. 109-1/45, *Organizace úřadů OLR – Nové uspořádání OLR ze dne 28. 5. 1942*

dokončil K. H. Frank s Kurtem Daluegem. Celým jménem Kurt Max Franz Daluege byl z Berlína povolán, aby zaujal místo po zemřelém Heydrichovi. K. H. Frank, funkcí státní sekretář, ale zamýšlel získat post říšského protektora za každou cenu. Byl to zarytý „sudeťák“ a k Čechům choval velkou nenávisť. Když byl Daluege ke konci srpna 1943 kvůli zdraví odvolán, na jeho místo nastoupil Wilhelm Frick, nyní už jako druhý říšský protektor (Neurath byl první). Tato funkce už ale byla pouze formální, veškerá moc nyní přešla do Frankových rukou. Důvodem bylo jmenování Franka do funkce státního ministra pro Čechy a Moravu, dále jeho povýšení do hodnosti SS-Obergruppenführera a generála policie a nakonec jmenování generálem SS. 9. prosince 1943 vydal nařízení, ve kterém stálo, že od 1. ledna 1944 bude větší část agendy přenesena z ústředních úřadů na jim podřízené zemské úřady a dále ze zemských úřadů na okresní.³³ Co se obelandrátů týká, jediná vážná změna proběhla 1. 9. 1944, kdy byl zrušen oberlandrát Praha. Příbram tak přešla pod správu Českých Budějovic.³⁴ Frank třímal otěže moci až do dubna 1945, kdy byl „odstaven od válu“ generálem Schörnerem a SS-obergruppenführerem Hildrenbrandtem. 5. května 1945 vypuklo v Praze povstání, které už Frank nebyl sto potlačit. Pokusil se uprchnout a vzdát se Američanům, byl ale odhalen partyzány a vrácen do Prahy.

2.1 Zásahy moci úřední do každodenního života obyvatel

Úřad říšského protektora a pod něj spadající okupační aparát začal naplno pracovat po ustanovení Protektorátu, tj. po 16. březnu 1939. Ale první drobné zásahy okupantů přišly už v den jejich příchodu na naše území. Prvním incidentem bylo absolutní vyrabování všech obchodů, které ve městě byly. Vojáci využili příležitost: česká koruna byla oproti říšské marce značně podhodnocená, např. 1K = 10 feniků, 10 K = 1 marka. Výsledkem bylo, že si vojáci wehrmachtu odnášeli plné náruče všemožného zboží.³⁵ Dalším střetem bylo vynucené nastěhování vojáků a jejich vybavení do hostinců a různých dalších budov. Muži přespávali v sokolovně, v hostincích U Zlatého soudku a U Hendrychů a ve studentském domově. Koně

³³ MARŠÁLEK, Pavel. *Protektorát Čechy a Morava: Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1851-1944*, s. 51

³⁴ Národní archiv Praha, Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu. inv. č. 4, sign. 110-1/6. *Organizace úřadů OLR-zrušení OLR Praha, 1944.*

³⁵ Dr. Josef Velfl – osobní výpověď.

byly ustájeny ve Wohankově továrně na hospodářské stroje, městských jatkách, v provazárně Kolařík a v hostinci U Drbohlavů.³⁶

V ten samý den proběhla také první zatýkácí akce, provedená Gestapem a českými četníky, operační název byl *Gitter* (německy *Mříž*). Cílem byli členové komunistické strany, němečtí odpůrci Hitlera, kteří před ním utekli do ČSR, dále anarchisty a údajní teroristé.³⁷ Rozkaz, zoslaný Zemským úřadem v Praze, zněl takto: „*Žádám pana přednostu, aby okamžitě prostřednictvím podřízených bezpečnostních orgánů zařídil co nejrozsáhlejší a nejpečlivější pátrání po všech osobách podezřelých jakkoli z komunistické činnosti. Všechny při této razii postižené podezřelé osoby buď bezpodmínečně zadrženy a ponechány až na další ve vazbě. Toto pátrání budiž provedeno, nejen pokud jde o známé funkcionáře bývalé strany komunistické, nýbrž také pokud jde o činovníky všech okrajových složek strany komunistické.*“³⁸ V Příbrami provedli zátah příslušníci četnictva v odpoledních a večerních hodinách 15. března 1939. Během akce bylo zatčeno 24 komunistických funkcionářů, (např. bývalí činovníci Josef Kříž a František Bejíček, předák Walter Günter nebo bývalý předseda okresního výboru KSČ Karel Ježek),³⁹ kteří byli následující den převezeni do věznice Na Pankráci a po dvou týdnech strávených v cele s výstrahou propuštěni.⁴⁰ Celkově skončilo ve vězení skoro 5000 lidí, většina byla později propuštěna na svobodu.⁴¹

Hned na to začaly vcházet v platnost první vyhlášky okupační správy. Místní velení wehrmachtu mělo obavy z ozbrojeného střetu s místním obyvatelstvem. Proto v druhé polovině března 1939 vydalo nařízení, v němž se prikazovalo všem obyvatelům města, aby na nejbližší četnické stanici odevzdali veškeré střelné zbraně, které mají. Výjimkou byli majitelé zbraní loveckých, ti museli mít platný zbrojní pas a zbraň musela být spojena s jejich živobytím, např. u myslivců nebo polesných. Odevzdání proběhlo ve dnech 7. – 11. 7. 1939.⁴²

³⁶ Státní okresní archiv Příbram, Archiv města Příbram 1851-1945, inv. č. 1122, *Služební deník městské policie 24/3 1937 – 29/4 1939*.

³⁷ MOULIS, Miloslav. *Osudný 15. březen*, s. 146.

³⁸ SLÁDEK, Oldřich. *Zločinná role gestapa*, 1986, s. 67.

³⁹ Státní okresní archiv Příbram, Archiv města Příbram 1851-1945, inv. č. 1122, *Služební deník městské policie 24/3 1937 – 29/4 1939*.

⁴⁰ Tamtéž.

⁴¹ SLÁDEK, Oldřich. *Zločinná role gestapa*, 1986, s. 68.

⁴² Státní okresní archiv Příbram, Archiv města Příbram 1851-1945, inv. č. 985, karton 65, *Mimořádná válečná opatření – Vyhláška o odevzdání zbraní ke dni 7. 7. 1939*.

V průběhu jara toho roku pak ještě vyšla, v rámci jazykových úprav, vyhláška o zavedení česko-německých nápisů, přičemž němčina měla být na prvním místě. Nápisů měly být vyhotoveny buď z plechu, nebo ze dřeva, rozměr byl 90x120 cm.⁴³ Kromě toho okupační správa zakázala veškeré schůze, průvody, tábory lidu, souhrnně řečeno masové akce, zákaz se týkal i oslav státních svátků, např. 28. října, nebo dne matek. Omezení se týkala i nočního života. Mezi půlnocí a šestou hodinou ranní, (později mezi devátou večer a šestou ranní), se nesměl pohybovat nikdo po ulicích, výjimkou byli pracovníci nočních směn ve fabrikách nebo hlídky strážníků.

Běžní čeští občané ale nebyli jediní, kteří pocítili tvrdost okupačních opatření. V duchu zvrácené ideologie o tzv. árijské rase se začali vydávat i příkazy ohledně židovského obyvatelstva. Prvním projevem antisemitské doktríny okupantů byla vyhláška z března 1939, ve které se nařizovalo, aby všichni obchodníci vyvěsili na dveře svých krámů ceduli s nápisem „Árijský obchod.“ V srpnu téhož roku vyšla další opatření proti osobám vyznávajících judaismus. V nich bylo stanoveno, jaké veřejné místnosti (restaurace, hostince apod.) mohou tyto osoby navštěvovat. Zákaz vstupu byl do Pražské kavárny, hotelu Horymír, restaurace U Českého dvora a Grandhotelu Brožek. Do zbylých měli Židé přístup, ovšem platila zde přísná pravidla segregace, tj. oddělené a řádně označené prostory. Městské lázně se směly navštěvovat pouze v pátek a v sobotu. Co se týká přírodních koupališť, vstup byl povolen pouze do rybníka u Fialova mlýna (23. 8. 1939 byla opatření doplněna poznámkou, že povolení se rozšiřuje na Shorotínský rybník v Trhových Dušníkách). Zapovězen byl rovněž přístup do veřejných čítáren a biografů.⁴⁴

Segregace Židů a jiných „slabších jedinců“ byla jen jedním z německých zájmů. Německo mělo celkově s Protektorátem připraveno velké plány. Němci těžili z toho, že se zde nacházely jedny z nejlepších železáren ve střední Evropě (Poldi Kladno, Vítkovice) a velké zásoby uhlí a železných rud, zejména v oblasti Sudet. A to všechno mělo být využito pro potřeby nadcházející války (řízené hospodářství, výroba orientovaná na vojenský sektor...).

⁴³ Státní okresní archiv Příbram, Archiv města Příbram 1851-1945, inv. č. 984, karton 65, *Zhotovení německo-českých tabulek u Příbrami, 1939.*

⁴⁴ Státní okresní archiv Příbram, Archiv města Příbram 1851-1945, inv. č. 982, karton 65. *Protižidovská opatření, 1939.*

Sociální politika byla tedy nastavená jasně: do popředí se dostávali dělníci, kteří pracovali ve velkých fabrikách. V Příbrami bylo takových fabrik několik, např. Provazovna Kolařík, továrna bratří Weillů, strojírna a slévárna Šmolík, Továrna na baterie a články bratří Neumanů, fungovaly ještě známé příbramské doly. Všechny zmíněné subjekty museli nyní vyvíjet úsilí pro účely války a práce v těchto podnicích znamenala slušnou mzdu. Kromě toho dělníci dostávali v práci najíst, měli závodního lékaře, pro utužení morálky se pořádaly ozdravné pobyty a závodní rekreace, za odměnu se rozdávaly lístky na kulturní akce a na sport.⁴⁵ Na druhé straně ale jídlo nebylo zrovna kvalitní a začal se horšit zdravotní stav dělníků, zejména kvůli únavě z dlouhých směn a častým úrazům. Rolníci, kterých bylo v Příbrami a okolí také mnoho, na tom mzdově sice nebyli tak dobře, ale i tak s tím, co utržili, dokázali obstojně vyžít. Na druhou stranu byli pod velkým dohledem úředníků okupační správy (museli hlásit, jak velká byla úroda a část z ní pak odevzdali), byla to tvrdá práce v nevyhovujících podmínkách, a proto nastal velký odliv rolníků do města.⁴⁶ V letech 1939-1940 se sice mzdy rolníků podařilo navýšit, ale mzdám dělníků v továrnách se nepřiblížily. Co se týká zaměstnanosti obecně, byla v Příbrami téměř vymýcena nezaměstnanost. A zejména problematiku zaměstnanosti měly na starosti Úřady práce. Těm dalo život vládní nařízení č. 193/1939 Sb. a staly se významným nástrojem okupační moci v úsilí o využití veškerého lidského a materiálního potenciálu Protektorátu. Nejprve spadaly pod Ministerstvo zdravotní a sociální správy, po správní reformě v roce 1942 přešly pod nově vzniklé Ministerstvo hospodářství a práce. V Příbrami jeden Úřad práce sídlil, ale v roce 1940 byl přesunut do Benešova, odkud spravoval Příbram, Sedlčany, Vlašim.⁴⁷

Pracovní úřady měly celou škálu pravomocí a během války jejich moc narůstala. Skrze vládní nařízení č. 46/1941 Sb. mohli být protektorátní občané ve věku 18-50 let přikázáni na práci kdekoli v Protektorátu. A nařízením z 18. 12. 1941 mohly úřady vysílat odvodělé, svobodné, rozvedené nebo rozloučené muže a ženy na práci do Říše.⁴⁸ K tomu všemu ještě bylo vydáno nařízení č. 154/42 k řízení pracovních sil, podle jehož paragrafu 3 byl každý občan povinen

⁴⁵ DOLEŽAL, Jakub. Střípky z mozaiky protektorátní společnosti, s. 67. Příbram: SOA Praha, SokA Příbram a Hornické muzeum Příbram v edici Podbrdsko, Fontes číslo 6, 2010. ISBN 978-80-86869-09-4.

⁴⁶ Tamtéž, s. 68.

⁴⁷ Tamtéž, s. 27.

⁴⁸ Tamtéž, s. 70.

pomáhat při příležitostech, jako jsou žně, odklid sněhu aj. (např. během žní v roce 1942 bylo k příbramským statkářům Jechovi, Geslerovi a Nebeské posláno několik desítek občanů na práci).⁴⁹ Kdo neuposlechl, byl pokutován částkou od 500 do 100 000 K nebo šestiměsíčním vězením, či obojím dohromady. Vrcholem byl rok 1943, kdy započalo totální nasazení, tj. všichni fyzicky zdatní jedinci byli posláni někam na území Říše, aby pomáhali při stavbě zákopů, bunkrů, pracovali v továrnách, nebo odklízeli trosky.⁵⁰ A tomu se většina chtěla vyhnout stůj co stůj. V té době narůstala četnost spojeneckých náletů na Německo a na východě po vítězství u Kurska zahájila Rudá armáda protiofenzívu. Němci proto začali do Německa svážet všechny praceschopné jedince, aby posílili zbrojní výrobu. Proto se lidé všemožně snažili tomuto nařízení vyhnout: běžné bylo sebepoškozování, skrývání se u příbuzných, narychlo zakládání rodiny.⁵¹ Řešením mohlo být také získání potvrzení o nepostradatelnosti v pracovní pozici v Protektorátu. Ročníky narození, z nichž Němci nejčastěji vybírali potenciální pracovníky do Říše, spadaly do let 1921-1923. Jednalo se o mladé ve věku 20-22 let, tudíž velmi produktivní pracovní síly.⁵² Na profesi se nehledělo, nasazený mohl být jak klasický dělník, tak třeba lékárník nebo učitel. Schéma bylo jednoduché: dotyční, kterým přišel rozkaz k práci v Říši, se měli brzo ráno dostavit na policejní stanici, odtud byli eskortováni na nádraží, kde už čekal vlak. Pro ty, co se nedostavili, platil stejný trest jako u nesplnění pracovní povinnosti, tj. pokuta do 100 000 K či šest měsíců ve vězení, případně oboje dohromady.⁵³

⁴⁹ Státní okresní archiv Příbram, Archiv města Příbram 1851-1945, inv. č. 1049, karton 76. *Pracovní povinnost 1942-1944 – Povolání obyvatel na žňové práce, 1942.*

⁵⁰ Více v kapitole 11.

⁵¹ DOLEŽAL, Jakub. Střípky z mozaiky protektorátní společnosti, s. 221.

⁵² Státní okresní archiv Příbram, Archiv města Příbram 1851-1945, inv. č. 1050, karton 76. *Totální nasazení, 1945.*

⁵³ *Zpráva o transportu do Německa na zákopové práce z 20. 1. 1945: „Pětačtyřicetičlenná skupina, dotyční si měli sebou přinést lopatu, krumpáč nebo rýč. K tomu museli mít sebou příbor, ešus, přikrývku, teplé oblečení, visací zámeček.“* Srov. Státní okresní archiv Příbram, Archiv města Příbram 1851-1945, inv. č. 1050, karton 76. *Totální nasazení, 1945.*

3. Rodina

Rodinný život za Protektorátu byl také poznamenán celkovou náladou ve státě. Strach z udání, nejistota ohledně práce, zásobování na přiděl, to všechno lidé pocívali a čelili tomu každý den. Rodina byla pro ně tedy místem, kde se snažili trochu oprostít od těchto starostí.

Ze společenského hlediska byl na rodinu kladen velký důraz. Souviselo to se zlepšující se péčí o matky, kojence a mládež. Na nastávající matky měly být brány velké ohledy, hlavně v obchodech a na úradech, kde měly být přednostně obslouženy. K tomu jim vládní policejní úřady měly vydávat i tzv. průkazy pro nastávající matky.⁵⁴ Okresní úřad v Příbrami také financoval organizaci zvanou Okresní péče o mládež, která měla na starost péči o děti a rodiny. Náplní byla péče o ošacení a stravování chudých dětí, úhrada ošetřovného za děti v ústavech a pěstounských rodinách, zřizování poraden pro matky a děti,⁵⁵ kde se starali hlavně o ty nejmenší (do 6 let věku).⁵⁶

O zdraví rodin se starali jiní. V Příbrami existoval „špitál“ a kromě něj zde ještě fungovalo několik soukromých ordinací (např. v Příbrami se nacházely dvě ortodontické ordinace MUDr. Josefa Štangla a MUDr. Anny Šulcové).⁵⁷ Tyto subjekty navštěvovala hlavně příbramská smetánka, ale i běžný státní zaměstnanec si mohl službu dovolit. Chudí se museli obracet na Nemocenskou pojišťovnu, pod kterou bylo evidováno několik doktorů, a k těm pak byli lidé posláni.⁵⁸

Přesto ale matky a otce čekal nelehký úkol uživit a udržet rodinu, neboť nacistické zákony jim situaci výrazně ztěžovaly. Jak bylo zmíněno výše, zásobování na přiděl bylo jedním z hlavních faktorů ovlivňujících chod rodiny. Jíst je potřeba a u dětí to platí dvojnásob. Potíže nastaly zejména tehdy, když se žena musela starat o více dětí. Dávky potravin pak nemusely vystačit na delší dobu. Některé komodity jako maso, luštěniny nebo tuky byly velmi žádané, vzácné a tedy velmi drahé. Pokud chtěl člověk udržet svou rodinu nasycenou, musel šetřit.

⁵⁴ DOLEŽAL, Jakub. *Střípky z mozaiky protektorátní společnosti*, s. 153.

⁵⁵ Poradna se nacházela u rybníka Hořejší obora, v současné době zde stojí zahradnictví. Srov. Jaroslava Kulovaná, rozená Maršíková – osobní výpověď

⁵⁶ Státní okresní Příbram, Okresní úřad Příbram 1850-1948, inv. č. 811-12, karton 192, *Zřizování zdravotních ústavů, 1943*.

⁵⁷ KLÍMA, František Josef, profesor v. v. *Příbram a její stručná historie*. s. 20.

⁵⁸ Jaroslava Kulovaná, rozená Maršíková – osobní výpověď.

Výhoda byla, když měla rodina v dobré známosti nějakého obchodníka nebo prodavače. Ten měl často pod pultem nějaké zboží, které bylo nedostupné nebo velmi drahé, a výměnou za jinou věc, např. za dobrou koženou čepici,⁵⁹ ho byl ochotný prodat. Anebo pokud to rodinné vazby umožnily, jezdilo se na venkov k příbuzným. Ti většinou měli domácí chov slepic, králíků, nebo prasat a od nich se dalo něco k jídlu pořídit. Ale ani toto nebylo bezpečné a bez rizika, a tak často musela rodina vydržet s jídlem na příděl. Místo kvalitních surovin bylo nutné používat různé náhražky (umělý tuk, umělý med,...). Na příděl bylo i oblečení, obuv a další spotřební zboží, takže pokud někdo nepocházel z rodiny krejčího, ševce nebo kožišníka nebo neměl s těmito lidmi bližší styky, byl v nelehké situaci. Tyto skutečnosti ale dokázaly lidi stmelit a přinutily je radovat se z toho mála, co měli, a z každé chvíle, kterou prožili s rodinou.

Běžné každodenní rodinné schéma bylo jednoduché: muž šel ráno do práce, děti šly do školy, žena zůstávala doma. Řemeslníci většinou bydleli ve stejném domě, kde byl jejich krám a dílna, těm tedy stačilo sejít pár schodů a byli v práci. Večer se rodina scházela u večeře, po ní si děti šly dělat úkoly, rodiče se chystali na další den. Pokud byla neděle, chodilo se na osmou ranní ve svátečním oblečení do kostela, pak se uklízelo a přesně v poledne byl sváteční oběd. Večer se chodilo na rodinnou procházku.⁶⁰

O svátcích, zejména o Vánocích, byla tabule někdy trochu bohatší, hlavně díky tomu, že přijelo i příbuzenstvo z venkova a doneslo s sebou nějaké jídlo navíc. Vánoce a Velikonoce nebyly jediné slavnosti, které se v Příbrami každoročně slavily. Příkladem další oslavy může být Velká korunovace svatohorského jezulátka, která se konala 2. neděli po Narození páně, a vždy přilákala celou Příbram a široké okolí. Dále pak různé poutě, např. Anenská pouť, kdy se obešly všechny kostely v Příbrami a v blízkém okolí (Milín, Třebsko, Bohutín), a různá další procesí, která většinou končila na Svaté Hoře.⁶¹

Rodinám v Příbrami ztěžovaly život kromě starostí se zajištěním potravin i nacistické represivní orgány. Mnoho žen se muselo potýkat s tím, že jim Gestapo zatklo manžela nebo jedno z dětí bylo odvedeno na nucené práce. Pokud měla rodina dvě a více dětí a matka si

⁵⁹ Taktěž.

⁶⁰ Jaroslava Kulovaná, rozená Maršíková – osobní výpověď.

⁶¹ Taktěž.

nemohla dovolit chůvu nebo byla v pracovní neschopnosti, měla možnost požádat okresní úřad o podporu. Žádost byla přeposlána na Zemský úřad v Praze, kde se zvážilo, zda dotyčné uznat podporu či nikoliv. Z dochovaných záznamů je patrné, že úřad většinou žádosti o podporu vyhověl. Žadatelka ale k tomu všemu musela podepsat prohlášení, že ani ona, ani její manžel, nejsou židovského původu. Podpora byla v řádu stovek K, splatná byla 15. den následujícího měsíce. Níže jsou uvedeny dva příklady žádosti o podporu:

„Pavel Kaiser, narozen 14. října 1900 v Podlesí, okr. Příbram, povoláním hutník, byl v srpnu 1943 zatčen a nyní se nachází v Dráždanech. Jeho žena Cecilie Kaiserová, narozená 23. září 1906 a matka tří dětí ve stáří od 2 do 15 let, požádala o navýšení podpory, poněvadž současná částka (900 K) jí nevystačí na uživení. Podpora byla navýšena o 500 K.“

„Alois Kocourek, narozen 21. června 1903 na Březových Horách, okr. Příbram, povoláním horník, byl 26. listopadu 1943 zatčen a odvezen do věznice Tábor. Jeho žena Julie Kocourková, narozená 10. října 1900 a matka syna Zdeňka ve věku 15 let, požádala o podporu, jelikož její manžel se dosud nevrátil a rodina byla odkázána na něho. Zemský úřad jí udělil částku 400 K.“⁶²

⁶² Příklady - Srov. Státní okresní archiv Příbram, Okresní úřad Příbram 1850-1948. inv. č. 833, karton 203, *Chudinská péče, 1943-1944.*

4. Obživa

I v takové době, jakou byla nacistická okupace, lidé pravidelně chodili do práce a snažili se zabezpečit své rodiny. Příbram jako hornické město skýtala řadu možností, jak se pracovně realizovat. Kapitola bude rozdělena do čtyř bloků: zaměstnání, podnikání, přidělové hospodářství a černý trh. Bude rozebráno, jaká byla situace v zaměstnanosti, jaké obory práce se v Příbrami nejvíce uchytily a jak velkou měrou tento aspekt ovlivňovaly nacistické úřady a jejich nařízení.

V Příbrami v době okupace ještě fungovaly doly na stříbro a olovo, ale jak bylo řečeno v kapitole Stručná historie Příbrami, už nebyly tím hlavním zdrojem příbramské prosperity. Jejich místo převzaly velké továrny a drobní živnostníci.

4. 1. Zaměstnání

Jak již bylo uvedeno, Příbram skýtala mnoho možností, jak se uplatnit. Dle statistik⁶³ byla během okupace v Příbrami nezaměstnanost na velmi nízké úrovni. Bylo to dáno tím, že spolu s rudnými doly zde byly i prosperující firmy. Ty už zde fungovaly na přelomu 19. a 20. století a dosáhly úspěchu nejen v rámci regionu, ale v některých případech i ve světě. Byly to: Továrna na motouz a provaznické výrobky Kolařík⁶⁴, dále Továrna poutního a kovového zboží bratří Weillů⁶⁵, cihelna Čížek, Bratři Neumanové: továrna na baterie a články⁶⁶, Příbramská strojírna a slévárna Šmolík a spol.⁶⁷, Středočeská továrna speciálních hraček

⁶³ „V roce 1941 se počet nezaměstnaných pohyboval kolem deseti lidí. Jediné září jevílo vyšší nezaměstnanost (cca kolem 80 lidí).“ Srov. Národní archiv Praha, Státní tajemník u říšského protektora pro Čechy a Moravu. inv. č. 1311, sign. 109-4/1065, inv. č. 1861, sign. 109-5/89. *Nezaměstnanost 1940-1941*.

⁶⁴ Založena v roce 1871 Antonínem Kolaříkem, vyvážela zboží na Balkán, do Ruska a do Argentiny. Po roce 1948 znárodněna a začleněna do n. p. JUTA. Více BAREŠOVÁ, Jana, BERÁNEK, Jan, DOLEŽAL, Daniel. *Historie a současnost podnikání na Příbramsku*, s. 49

⁶⁵ Založena v roce 1889, vyvážela zboží do mnoha zemí Evropy, Ameriky a Asie, prorazila i na Cejlonu. Po roce 1948 znárodněna a začleněna do n. p. Rudné a tuhové doly Příbram. Více BAREŠOVÁ, Jana, BERÁNEK, Jan, DOLEŽAL, Daniel. *Historie a současnost podnikání na Příbramsku*, s. 50

⁶⁶ Založena v roce 1920 bratry Emilem a Karlem Neumanny, firma zanikla v roce 1941. Více BAREŠOVÁ, Jana, BERÁNEK, Jan, DOLEŽAL, Daniel. *Historie a současnost podnikání na Příbramsku*, s. 51

⁶⁷ Založena v roce 1907 bratry Ungermanny, o 20 let později ji kupuje vojenský konstruktér Alois Šmolík, vyráběly se zde hospodářské stroje a sporáky, firma měla odbyt v Belgii, Dánsku, Holandsku, Švédsku a Švýcarsku. Více BAREŠOVÁ, Jana, BERÁNEK, Jan, DOLEŽAL, Daniel. *Historie a současnost podnikání na Příbramsku*, s. 52

s. r. o.⁶⁸, Pivovar Příbram, Alois Kučera - devocionálie, Gabriel Černý - továrna na alba, Jaroslav Čipera - parní pila, Jan Kubát - parní pila.⁶⁹ Díky tomu, že veškerá výroba byla orientována na válku (např. v Továrně poutního zboží se během války vyráběly závěry do ručních zbraní) a na dělníky v továrnách byl brán velký zřetel, mohl si dělník vydělat celkem slušné peníze a získat různé další výhody, viz kapitola Zásahy moci úřední do každodenního života obyvatel.

O stavy zaměstnanosti se staral Úřad práce. Ten v Příbrami fungoval až do roku 1942, kdy byl přesunut do Benešova. Krátce po začátku okupace Úřad spustil akci, která měla nalákat české občany na práci do Německa. Hlavním lákadlem byl důvod, že v rámci hodnoty koruny vůči marce 1:10 si toho průměrný občan moc nevydělá, a že v Německu se bude mít dobře a zabezpečí sebe i rodinu. Což byla na jednu stranu pravda, v Německu byla mzdová sazba vyšší až o 50 %, ale na druhou stranu životní náklady byly rovněž vyšší o 50 %, což samozřejmě úředníci uchazečům zatajili.⁷⁰ V průběhu let se Úřad práce stal pevnou součástí nacistického aparátu. Vedl veškerou evidenci o zaměstnaných, bez jeho vědomí nešlo rozvázat nebo navázat pracovní poměr, přikazoval pracovníky do válečné výroby. Není se čemu divit, že tato instituce se stala mezi obyvateli Příbrami nenáviděnou, protože občan se kvůli úředním postupům stal pouhým klikyhákem ve spisech a nemohl se svobodně rozhodnout, kam půjde pracovat.⁷¹ Když bylo období žní či v zimě napadl sníh, Úřad vydal do oběhu vyhlášky, které urychlovaly obyvatelstvo k zapojení do práce. Velkou měrou se také podílel na provádění totálního nasazení. Tento proces započal v roce 1943, kdy nacistická armáda začínala výrazně „ztrácet půdu pod nohama“ na východní a středomořské frontě.

Průběh nábory byl jednoduchý: dotyčnému byla doručena obsílka, kde stálo, že v určitý den se má hlásit na policejní stanici a má si s sebou vzít nářadí a další věci. Poté byl spolu s ostatními branci eskortován na vlakové nádraží, kde už čekal transport do příslušné oblasti.

⁶⁸ Založena v roce 1919 Josefem Kropáčkem, vyráběly se zde dřevěné hračky (koloběžky, houpací koně, tříkolky...), výrobky se vyvážely do Ameriky, Afriky a Anglie, po roce 1948 znárodněna a začleněna do n. p. HAMIRO. Více BAREŠOVÁ, Jana, BERÁNEK, Jan, DOLEŽAL, Daniel. *Historie a současnost podnikání na Příbramsku*, s. 54

⁶⁹ Státní okresní archiv Příbram, Archiv města Příbram 1858-1945, inv. č. 1060, karton 78, *Německé záležitosti – Soupis největších příbramských podniků, 1942.*

⁷⁰ GEBHART, J. KUKLÍK, J. *Dramatické i všední dny v Protektorátu*, s. 49.

⁷¹ Tamtéž.

Nasazeny byly hlavně ročníky 1921-1923, tzn. zejména velmi zdatná mládež, ale pracovat museli i důchodci, nemocní a invalidé.⁷² Pracovníci byli zařazováni hlavně do oddílů Organizace Todt⁷³, do jednotek Technické nouzové pomoci (TN, Technische Nothilfe) nebo protiletecké ochrany (Luftschutz). Ale ani později na konci války nacistům odvedení pracovníci nestačili. Při stavbách obranných linií na území Protektorátu před blížícími se Američany a Sověty mobilizovali české obyvatelstvo v rozsahu několika desítek tisíc.⁷⁴ Hlavně na Moravě, kde se očekával sovětský útok, bylo soustředěno 40000-50000 lidí, aby pomohli se stavbou bunkrů a zákopů.⁷⁵

4. 2 Podnikání

Tomuto druhu obživy se v Příbrami před válkou a v prvních měsících roku 1939 slušně dařilo. Kromě výše zmíněných velkých firem zde působilo široké spektrum menších živnostníků v různých oborech. Tehdy ale nemohl podnikat kdekdo. Každý, kdo chtěl založit živnost, musel mít odpovídající kvalifikaci: musel mít výuční list a několik let praxe (např. u knihtiskařů to bylo 5 let.). Dále k určité živnosti existovalo grémium a to rozhodovalo, zda je dotyčný způsobilý získat koncesi.⁷⁶

Nejfrekventovanějšími místy s obchody v Příbrami byly ulice Plzeňská a Pražská. Bylo to dáno tím, že obě ulice ústily na Masarykově náměstí v centru města. Pražská ulice, to byla příbramská výkladní skříň. Zde se korzovalo, scházela se zde místní smetánka, byly zde umístěny ty nejluxusnější obchody (cukrářství Tůma, pekařství Káš, drogerie Zelený, výrobní kořalek Kafka, plátenictví Šefl).⁷⁷ Plzeňská ulice, ta už tak okázalá nebyla, ale i zde se dalo

⁷² Měli pracovat, dokud vysílením nezemřeli. Pomáhali třídít, přenášet nebo skládat různé věci (buď v továrnách, nebo i v koncentračních táborech, kde bylo potřeba roztřídit spoustu zabaveného majetku). Když někdo zemřel, byl jednoduše nahrazen někým podobným. Byla to součást plánu, jak odstranit "slabé jedince". Více v kapitole 11.

⁷³ Organizace, založená v roce 1938 Fritzem Todtem, jejím úkolem byla stavba strategicky důležitých objektů v Říši, např. Atlantický val. Srov. Organizace Todt. *Wikipedia*. [online]. 4.8.2016 [cit. 2016-08-21]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Organizace_Todt

⁷⁴ GEBHART, Jan, KUKLÍK, Jan. *Dramatické a všední dny v Protektorátu*, s. 53.

⁷⁵ BRANDES, Detlef. *Češi pod německým protektorátem*, s. 373.

⁷⁶ Státní okresní archiv Příbram, Okresní úřad Příbram 1850-1948. inv. č. 808, karton 184. *Živnosti – Žádost o udělení knihtiskařských koncesí, 1939*.

⁷⁷ Jaroslava Kulovaná, rozená Maršíková – osobní výpověď.

sehnat velmi kvalitní zboží. Z podnikatelů zde pracujících jmenujme např. kožešnictví Maršík, papírnictví Macek, tiskárnu Pelz, hostinec U Švandrlíka, koloniál Cvach, pekařství Drahekoupil, obuvnictví Žák, holičství Lehner, krejčovství Šedivý, hodinářství Havel aj.⁷⁸ Mezi živnostníky byli hojně zastoupeni Židé. V Příbrami bylo během okupace evidováno 22 živnostníků židovské národnosti. Jak známo, Židé byli velmi aktivní obchodníci a jejich firmy dobře prosperovaly. Největším zaměstnavatelem byla Továrna bratří Weillů, pak sodovkárna Kohn, dále tu podnikali obchodníci s textilem, obuví a kůží.⁷⁹ 26. března 1940 měly být právě tyto „židovské“ obchody buď zrušeny anebo převedeny na někoho jiného, pokud na to měl kupující peníze a kvalifikaci na konkrétní živnost. Pokud se nikdo vhodný nenašel, majitel zůstal stejný. Rozhodoval o tom starosta a živnostenské společenstvo.⁸⁰

4. 3 Přídělové hospodářství

Přídělové hospodářství zažila Příbram už za 1. světové války, kdy Rakousko-Uhersko veškeré prostředky vynaložilo ve prospěch konfliktu, a základní lidské potřeby se dostaly pod kontrolu státu. O skoro třicet let později se situace opakovala. Veškerá produkce potravin byla přesměrována pro potřeby wehrmachtu a zásobování vázlo. 30. září 1939 vystoupilo ministerstvo zemědělství s vyhláškou o přídělovém systému (přesněji paragraf 8 a 9), která měla platit od začátku října 1939. V praxi to vypadalo tak, že všem obecním úřadům byly rozeslány potravinové lístky, jež potom každý občan fasoval. V Příbrami se lístky vydávaly na několika místech: v Obecné škole chlapecké (A i B), chlapecké měšťance, dívčí měšťance, Obecné škole dívčí (A i B) a tiskárně Pelz.⁸¹ Při rozdělování se bralo v potaz několik kritérií: jak je náročná profese konkrétního spotřebitele, její užitečnost pro chod válečné mašinerie apod. Celkově byly 4 kategorie: děti, standard, těžce pracující, velmi těžce pracující. Nárok měly i těhotné ženy, kojící matky a šestinedělky.⁸² Příbramští živnostníci tak najednou byli chudší než dělníci z továrny. Jak je celý přídělový systém stavěný se projevilo po jmenování

⁷⁸ Taktéž.

⁷⁹ Příklad některých židovských obchodníků: *Leon Platovský, Otto Singer, Kamila Becková, Alfred Šmolka*. Srov. Státní okresní archiv Příbram. Okresní úřad Příbram 1850-1948. inv. č. 808, karton 184. *Živnosti, 1939*.

⁸⁰ Taktéž.

⁸¹ Státní okresní úřad Příbram, Archiv města Příbram 1858-1945. inv. č. 983, karton 65, *Stravování, 1939*.

⁸² Tamtéž.

Reinharda Heydricha zastupujícím říšským protektorem. Ten začal razit politiku „cukru a biče“, přičemž se zaměřil hlavně na tovární dělníky. Poskytl jim vyšší přiděly tuků, cigaret, alkoholu, zařídil jim lepší stravovny, 3000 dělníků poslal na ozdravný pobyt do Luhačovic, zorganizoval akci, kde se rozdávala nová pracovní obuv. Sám Heydrich to komentoval takto: „Český dělník musí dostat nažrat, aby mohl dobře pracovat.“⁸³ Lístky byly zaměřené na máslo, jedlé tuky, cukr, brambory, maso, mléko, kávu, čaj, mouku, chléb, pečivo, tzn. stěžejní části jídelníčku. Na lístky bylo možné získat např. 2900 g chleba, 500 g masa, 210 g tuků, 400 g cukru, 0, 25 l mléka atd. Dělníci měli týdenní dávku 4800 g chleba, 1200 g masa, tuků 400 g, cukru rovněž.⁸⁴ Jak již bylo řečeno, díky této politice bylo dělnictvo lépe zajištěno, zatímco živnostníci měli co dělat, aby vůbec na týden se svou dávkou vystačili. 15. prosince 1939 pak k tomu všemu přibyly lístky na šaty a na boty⁸⁵, později byl na lístek už i benzín.

A také v přidělovém hospodářství se projevila všudypřítomná dvojsečná politika. Němci, kterých bylo v Příbrami ani ne 100, dostávali diametrálně odlišné přiděly, větší než kdokoli z českých obyvatel Příbrami. Lidé, kteří vlastnili nějaký statek nebo polnost, měli tu výhodu, že si mohli některé nedostatkové komodity obstarat bez větších potíží. Reakce úřadů byla logická: na ty věci, které si dotyční dokázali obstarat sami, nedostávali lístky.⁸⁶ Zemědělci měli navzdory tomu, že pracovali přímo u zdroje potravin, také potíže. Z toho, co se urodilo, si mohli nechat jen část! Zbytek museli odevzdat. Pokud byla úroda až nadprůměrně velká, sedláci i přes velké nebezpečí nadbytek vzali a ukryli ho do lesa. Poté byl tento nadbytek vyměněn za něco, co zrovna dotyčnému v domácnosti chybělo. Mezi živnostníky tento směnný obchod bujel, viz kapitola Rodina. Tento systém panoval po celou dobu okupace.

4. 4 Černý trh

Černý trh se rozrostl velmi rychle po zavedení přidělového systému. Zboží bylo málo, úroveň kvality padala stále níž a poptávka byla stále veliká. A právě na černém trhu se daly ony

⁸³ Heydrich-konečné řešení. *Česká televize*. [online]. © Česká televize 1996–2016 [cit. 2016-02-10]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10350893065-heydrich-konecne-reseni/211563235400011-budujeme-lepsi-zitrek/>.

⁸⁴ Státní okresní archiv Příbram, Kronika Obecné chlapecké školy A v Příbrami od r. 1903, s. 387.

⁸⁵ GEBHART, J. KUKLÍK, J. *Dramatické i všední dny v Protektorátu*. Praha 1996, s. 86.

⁸⁶ Tamtéž, s. 87.

žádané komodity zakoupit. Vzhledem k nedostupnosti zboží a k rizikům, se kterými byl neoficiální prodej spojený, byla ale jeho cena na černém trhu mnohonásobně vyšší než v běžném obchodě (pokud tam vůbec bylo k dostání). Tak např. 1 kg mouky v roce 1939 stál 20 K, v roce 1941 už to bylo 60 K a ke konci války rovných 150 K. Sádlo stálo 19 K, v roce 1941 to bylo 200 K, ke konci války neskutečných 1800 K! Kilo vepřového masa bylo běžně za 20 K, v roce 1941 za 125 K a ke konci války za 580 K. Kilo cukru bylo původně za pouhých 9 K, později za 125 K, ke konci války za rovných 400 K. Některé druhy zboží, např. kakao, zrnková káva, nebo čokoláda, stály běžně 20 K za kilogram, ale od roku 1940 kompletně zmizely z pultů obchodů. Na černém trhu se daly sehnat, ale za nehorázných 700 K za kilogram v roce 1941 a ke konci války za těžko uvěřitelných 9000 K!⁸⁷ A to vezměme v potaz, že průměrný plat byl kolem 600-1000 K. Z toho důvodu se začaly používat ve velkém různé náhražky, zejména kávy, tuků, medu. Ale nebyly to jen potraviny, u nichž rostly ceny. I za obuv a ošacení se muselo připlácet. Metr vlněné látky se dal v roce 1939 sehnat za 120 K, v roce 1941 už to bylo za 300 K; obuv také několikanásobně podražila. Navíc válečné látky byly velmi nekvalitní, proslulé byly tzv. kopřiváky.

Samozřejmě, že okupační úřady se snažily tuto praktiku potírat, jak nejlíp to šlo. Prováděly se rozsáhlé kontroly, a kdo byl chycen, toho čekal žalář a ještě k tomu pokuta několik milionů K. Za stanného práva padaly ale i tresty smrti.

⁸⁷ GEBHART, J. KUKLÍK, J. *Dramatické i všední dny v Protektorátu*. Praha 1996, s. 88.

5. Jídelníček

Jídlo je základ života. Bez něj se člověk zřídka obejde. V každé době se tedy člověk snaží, aby měl dostatek potravy, nebo alespoň dost na holé přežití. Období Protektorátu bylo v tomto ohledu pro lidi velkou zkouškou. Jak bylo zmíněno v předchozí kapitole, jídla bylo málo a bylo na lístky. I stravovacích zařízení se to týkalo, neboť všechny hostince, kantýny a jídelny měly lístky odebírat. Pokud si člověk zašel někde na oběd a byl mu předložen jídelní lístek, u každého chodu bylo uvedeno, kolik daných surovin jídlo obsahuje. Byla stanovena přesná gramáž, kolik jaké suroviny má jídlo mít, např. brambor. I proto bylo časté používání různých náhražek, např. práškové polévky nebo kávové melty.⁸⁸

Lidé byli nuceni si přesně rozpočítat, jak budou zásoby užívat, aby do dalšího termínu vydání lístků se zásobami vystačili. V praxi to znamenalo, že maso se jedlo jen v malé míře (bylo jen v neděli) a více se užívaly brambory, luštěniny, zelenina, obiloviny.⁸⁹ Strava to byla velmi skromná, ale při troše fantazie se dalo uvařit celkem slušné jídlo. Jedly se šklubánky, bramborové šišky s mákem nebo tvarohem, vařily se omáčky bez masa, různé polévky, proslulý eintopf, zkrátka „co dům dal“.⁹⁰ A pokud něco zbylo, využilo se to další den v jiném chodu. Na toto téma se dokonce vydávaly i specializované kuchařky, jmenovaly se „Vaříme z přidělu“. V nich byly recepty na pokrmy, jejichž názvy a složení jsou někdy těžko uvěřitelné, např. krém – téměř z ničeho, vánočka bez vajec nebo bílkový koláč.⁹¹ Na začátku knihy byl rozpis na celé zásobovací období (1 měsíc = 4 týdny). Pro ilustraci vkládám příklad jednoho týdne:

Pondělí: Oběd: Kapustová polévka, nudle s perníkem, káva s pečivem.

Večeře: Bramborový salát

Úterý: Oběd: Kyselo, šklubánky s mákem,

Večeře: Opečené nudle od pondělka s vajíčkem

Středa: Oběd: Zapražená polévka, knedlíky se sezonním ovocem, káva s pečivem

Večeře: Kabanos, šřouchané brambory

Čtvrtek: Oběd: Bramborová polévka, lívance z ječné mouky

⁸⁸ Státní okresní archiv Příbram, Archiv města Příbram 1858-1945, inv. č. 983, karton 65, *Stravování - 1939*.

⁸⁹ Jaroslava Kulovaná, rozená Maršíková – osobní výpověď.

⁹⁰ Taktéž.

⁹¹ ŠIMEK, Jiří. *Vaříme z přidělu*.

Večeře: Karbanátky z ovesných vloček

Pátek: Oběd: Kroupová polévka, rybí guláš, ječný chlebiček

Večeře: Plněná brukev

Sobota: Oběd: Hovězí polévka, knedlík s koprovou omáčkou, káva s pečivem

Večeře: Jahelná kaše

Neděle: Oběd: Hovězí polévka s haluškami (Fličky), karbanátky, dort z mrkve

Večeře: Chléb s pomazánkou z jíšky, čaj⁹²

O svátcích byl jídelníček trochu honosnější, protože se podávalo maso i v jiný den, než neděle. Na jídelníčku přibyla drůbež - kachny, husy atd. Ty se vykrmovaly bramborovými šiškami, aby ve sváteční den byly pěkně tučné a měly hodně masa.⁹³ Některé pochutiny jako káva, kakao, čokoláda, byly od roku 1940 v obchodě k nesehnání. Daly se koupit na černém trhu, ale většinou za cenu, kterou si běžná rodina nemohla dovolit utratit. Místo pravé zrnkové kávy se tedy používala buď melta anebo káva ze žita nebo ovsa.⁹⁴

Kdo vlastnil hospodářství a měl odvalu, rozprodával utajené hospodářské produkty. Nejvíce šly na odbyt vejce, mléko, mouka a maso. S těmito komoditami se dalo dobře obchodovat.⁹⁵ Hlavně v rodinách, které měly dvě a více dětí, se stávalo, že dávky potravin prostě nebylo možné rozdělit tak, aby se dostalo na všechny, tudíž se u některých členů rodiny drasticky zhoršil zdravotní stav.

⁹² ŠIMEK, Jiří. *Vaříme z přídělu*.

⁹³ Jaroslava Kulovaná, rozená Maršíková – osobní výpověď.

⁹⁴ Taktéž.

⁹⁵ „Můj otec byl kožišník. A když někomu ušil čepici, kabát nebo rukavice, tak na oplátku dostal třeba vejce, masný výrobek nebo jinou pochutinu.“ Srov. Jaroslava Kulovaná, rozená Maršíková – osobní výpověď.

6. Školství

V Příbrami byla zastoupena celá školská hierarchie. Nacházely se zde dvě obecné školy (chlapecká A a B, dívčí A a B), dále dvě měšťanské školy (chlapecká a dívčí), pak dvě gymnázia (reálné a klasické) a nakonec VŠB – Vysoká škola báňská. Ta měla pro město největší význam, neboť z ní vycházeli mladí lidé schopní pracovat jak v příbramských dolech, tak i třeba v zahraničí. Kromě toho se ve městě nacházelo několik specializovaných škol, jako např. obchodní škola, Lidová škola zemědělská, Učitelství ústav.

VŠB byla nejstarší školní institucí ve městě. Její založení se datuje do roku 1849, kdy v budově bývalé arcibiskupské rezidence vzniklo montánní učiliště. Roku 1865 mu byl jménem císaře Františka Josefa I. udělen titul Báňská akademie a v roce 1894 škola získala statut vysoké školy. Název Vysoká Škola Báňská škola získala v roce 1904.⁹⁶ V době Rakouska-Uherska se jednalo o jedinou instituci tohoto typu v celé západní části říše. Škola existovala do roku 1946, kdy byla z rozhodnutí prezidenta Beneše přesunuta do Ostravy.⁹⁷ Ostatní školy vznikly až ve 2. polovině 19. století (70. – 80. léta), reálné gymnázium až v roce 1908, po VŠB druhá nejvýznamnější škola ve městě. Dle statistik měla 16 tříd, kam se vešlo celkem 495 žáků, učitelství sbor čítal 16 osob. Zbylé dvě střední školy (dívčí a chlapecká měšťanka) měly tříd a žáků méně. V dívčí škole se nacházelo 9 tříd pro 370 žákyň, učitelů bylo 18. Chlapci měli 10 tříd, které pojaly 404 žáků, a měli rovněž 18 učitelů.⁹⁸ Na závěr zbývá zmínit chlapeckou a dívčí obecnou školu, obě rozdělené ještě na A a B. Chlapecká A škola měla 6 tříd pro 162 žáků a k nim 8 učitelů, škola B 6 tříd pro 213 žáků a rovněž 8 učitelů. Dívčí A škola měla 6 tříd pro 215 žákyň a 11 učitelů, B škola měla 4 třídy pro 136 žákyň a 6 učitelů.⁹⁹

Vzdělání bylo jednou z klíčových oblastí, na kterou se okupační správa zaměřila. V plánu bylo z vyučování vykořenit české autory a vlastenecké hodnoty a celkově školství germanizovat. Mládež měla být vedena k říšské myšlence a bez perfektní znalosti němčiny neměla mít možnost dalšího růstu. Postupně měly být odstraňovány české střední školy,

⁹⁶ VELFL, Josef. *Příbram v průběhu staletí*, s. 59.

⁹⁷ Tamtéž.

⁹⁸ Státní okresní archiv Příbram, Archiv města Příbram 1858-1945, inv. č. 1060, karton 78, *Německé záležitosti - Soupis příbramských škol, 1942.*

⁹⁹ Tamtéž.

posléze i školy obecné, aby děti mohly navštěvovat už jen německé školy. Z těch by se mohlo přecházet na německou univerzitu v Praze. Po povinné dvouleté pracovní službě měla následovat povinná vojenská služba. Význam češtiny se měl stlačit na úroveň dialektu.¹⁰⁰ V tomto duchu také vypadala nařízení ohledně škol. Německé úřady přikazovaly, jaké učebnice se smějí používat a jaké ne. Příkladem může být příkaz z června 1939, kdy mělo být zastaveno užívání následujících učebnic: *Jan Jursa: Nový slabikář a čítanka*, *Jan Šulista: První a druhá cvičebnice jazyka německého jazyka pro školy obecné*, *František Strnad: Německý slabikář pro české děti*, *Toržička – Šulík: Mateřídouška*.¹⁰¹ V prosinci téhož roku došlo k velké revizi na všech školách. Kontrolovaly se všechny učebnice, a pokud v nich bylo nalezeno něco, co se přičilo nacistům, jako jména Beneš, Masaryk, čeští patroni atd., tak to bylo vytrženo, přeškrtnuto, zalepeno nebo slepeno.¹⁰² Kromě učebnic úřady cílily i na obsahy školních a učitelských knihoven. Byly utvořeny seznamy zakázané literatury a všechny objevené tituly měly být vyřazeny a zničeny. Dle výnosu ze dne 22. července 1940 to měla být díla: *Alois Jirásek: „Skaláci“*, *Jaroslav Vrchlický: „Legenda o sv. Prokopu“* a *K. V. Rais: „Lopota“*.¹⁰³ V listopadu toho roku měly být vyřazeny knihy židovských autorů a knihy s legionářskou a protiněmeckou tematikou.¹⁰⁴

Němčina se dostávala stále více do popředí ve vyučování a na úkor jiných předmětů.¹⁰⁵ Obsah předmětů musel být také v rámci němčiny obměněn, zejména v dějepise. Všichni učitelé museli povinně umět mluvit německy a být politicky a ideologicky uvědomělí. Ti, co ještě zažili dobu Rakouska-Uherska, problémy s němčinou neměli, ale ti mladší už na tom byli hůře. Pro tyto účely byly pořádány přeškolovací kurzy, jak na území Protektorátu, tak přímo v Německu, a každý učitel byl na nich pečlivě prověřen. Navíc po vydání vyhlášky č. 55371/40-I./ 1 ze dne 10. září 1940 museli všichni státní zaměstnanci, a tedy i učitelé, doložit svůj

¹⁰⁰ BRANDES, Detlef. *Češi pod německým protektorátem*, s. 160.

¹⁰¹ Státní okresní archiv Příbram, Kronika chlapecké školy A v Příbrami 1907 – 1940.

¹⁰² Státní okresní archiv Příbram, Kronika chlapecké školy B v Příbrami od r. 1903.

¹⁰³ Státní okresní archiv Příbram, Kronika školy reálné v Příbrami, 1940-1945.

¹⁰⁴ Tamtéž.

¹⁰⁵ *Nářízení ministra školství a národ. osvěty ze dne 13. 1. 1942 č. 164.988/41-I/1: „Za účelem naučení se rychleji němčině zvyšuje se počet hodin německého jazyka. 1. a 2. třída 4 hod. týdně, 3. – 5. tř. 7 hod. týdně a 6. – 7. tř. 6 hod. týdně. Kvůli tomu se sníží počet jiných předmětů: 1. tř. – 1 hod. náboženství a prvouky a 2 hod. jazyka; 2. tř. – 1 hod. tělesné výchovy a náboženství a 2 hod. češtiny; 3. - 5. tř. – 1 hod. vlastivědy a tělesné výchovy a 2 hod. češtiny; 6. - 7. tř. – 1 hod. dějepisu a češtiny.“*

Srov. Státní okresní archiv Příbram, Kronika Obecné chlapecké školy B v Příbrami 1940-1945.

rasový původ.¹⁰⁶ Kdo byl označen jako nezpůsobilý, musel svůj post opustit. Učitelům bylo prikazováno, aby v rámci předpisů dbali na to, aby jejich žáci byli loajální Vůdci a projevovali nadšení vůči Německu. Dokazuje to oběžník prezidia MŠANO ze dne 4. února 1941: „*Učitelé mají věnovat zvýšenou pozornost vyučování a zvláště výchově žactva v duchu naprosté loajality k Vůdci a Velkoněmecké říši, hlavně v dějepisu, němčině a češtině. Také musí dbát na to, aby žáci povinně znali říšské státní znaky a státní hymnu.*“¹⁰⁷ V každém okrese mělo ministerstvo školství svého školního inspektora, jenž dohlížel na to, zda jsou dostatečně plněny veškeré směrnice vydané ministerstvem. V příbramském okrese to byl Jan Mottl. Ministerstvo školství rovněž dbalo na to, aby vybavení škol a výzdoba ve všech směrech vyhovovala německým přáním. To znamená, že byla povinnost mít ve třídě pověšenou podobiznu Adolfa Hitlera a na nástěnkách visely oslavné nápisy glorifikující německou říši. Veškeré obrazy, pomníky nebo pamětní desky s podobiznou T. G. Masaryka měly být odstraněny.¹⁰⁸

Vyhláškou Ministerstva školství č. 48856 /40-I./1 ze dne 20. 4. 1940 bylo nařízeno, aby v tento den, kdy Adolf Hitler slavil narozeniny, byly školy připraveny vzdát Vůdci hold.¹⁰⁹ Ředitelé měli pronést do rozhlasu oslavný projev, měly být vyvěšeny říšské a protektorátní vlajky a poté se měl konat doprovodný program, např. koncert nebo divadelní představení.¹¹⁰ Podobně to vypadalo při 15. březnu, kdy se slavilo založení Protektorátu Čechy a Morava. České svátky, jako třeba Den matek nebo 28. říjen, se slavit nesměly. Ředitelé se o nich v rozhlase zmínili v krátkém projevu, ale to bylo celé. Ministerstvo školství v čele s Janem Kaprasem se snažilo tyto excesy, tj. cenzuru a přizpůsobování školních osnov němčině, určitým způsobem mírnit, ale valné účinky to nemělo. A když v roce 1942 jeho místo převzal nejznámější český kolaborant Emanuel Moravec, bylo jasné, že tento resort svírají okupanti pevně v rukou.

¹⁰⁶ Státní okresní archiv Příbram, Kronika Obecné chlapecké školy B v Příbrami 1903-1940.

¹⁰⁷ Státní okresní archiv Příbram, Kronika školy reálné v Příbrami, 1940-1945.

¹⁰⁸ Státní okresní archiv Příbram, Kronika Obecné chlapecké školy B v Příbrami 1940-1945.

¹⁰⁹ Tamtéž.

¹¹⁰ „Školní rok 1941/42. Oslava 54. výročí narození A. Hitlera. Program: L. v. Beethoven-Egmont (předehra), Vůdci-recitace, B. Smetana-Z českých luhů a hájů, Heslo, Řeč okr. pověřence, Hymny.“ Srov. Státní okresní archiv Příbram, Kronika Obecné školy chlapecké A v Příbrami 1940-1945.

Školy byly také pod silným dohledem německých represivních orgánů, hlavně obávaného Gestapa. Během okupace se stalo dvakrát, že na nějakou z příbramských škol byla podniknuta razie. Ta první byla během nechvalně známé operace zvané „Zvláštní akce 17. listopad“, kdy po studentských manifestacích v Praze 15. listopadu 1939 přijelo Gestapo do budovy Vysoké školy báňské a zatkl 15 lidí. Škola byla následně uzavřena a budovy pronajaty různým institucím a podnikům, z nichž některé byly angažované ve válce (např. zbrojovka Waffen-Union). Zařízení školy a vědecké sbírky Němci rozkradli a odvezli do Německa. Profesorský sbor byl poslán do penze, jejich asistenti převeleni do výroby, laboranti a zřízcenci museli jít na úřad práce. Akce, která se obešla bez ztráty na životech, řeklo by se. Jenže nebylo tomu tak. Prof. dr. ing. Jaroslav Šplíchal neunesl následky této akce a ve své kanceláři se zastřelil. Prof. dr. ing. František Čuřík rovněž spáchal sebevraždu, poněvadž nehodlal spolupracovat s nacisty na vývoji německých raket V-2. Doc. ing. Jan Čípera skončil po návratu z koncentračního tábora Mauthausen, asistent chemie Karel Müller byl zplynován v Osvětimi, protože byl Žid, laborant chemie Václav Krofta byl zastřelen za své napojení na partyzány.¹¹¹ Celková dohra této akce je hrozná. 1223 učitelů se ocitlo „na dlažbě“, 15 172 studentů nemohlo pokračovat ve studiu. Protektor Konstantin von Neurath těsně poté u Vůdce žádal, aby bylo umožněno českým studentům studovat na německých školách, především těm, kteří studovali obor inženýrství, lesní hospodářství a lékařství. Hitler tento návrh odmítal. Změnil názor až díky stanovisku K. H. Franka, který navrhl, že by studenti byli vybíráni zvláštním úředním výborem pro rasově-politickou upotřebitelnost. Předpoklady pro studium měly vypadat takto: 1) ovládnutí německého jazyka slovem i písmem, 2) árijský původ a naprosté zdraví, 3) doklad o nejméně dvou započtených semestrech. Na 1350 studentů si vyzvedlo přihlašovací formuláře, ale pouhých 221 jich bylo vyplněno a odesláno zpět.¹¹²

Druhá zatýkácká akce byla během 2. stanného práva po atentátu na říšského protektora Reinharda Heydricha. Zasahovalo se v budově reálného gymnázia. Důvodem bylo, že student Antonín Stočes vytrhl z jednoho časopisu stránku s podobiznou Adolfa Hitlera, přede všemi ji zmačkal a se slovy „To sem přeci nepatří“ ji hodil do koše. Jeho spolužák, vlajkař Kepka, ho udal a Stočes za to skončil na popravišti v Táboře.

¹¹¹ VELFL, Josef. *Příbram v průběhu staletí*, s. 104.

¹¹² BRANDES, Detlef. *Češi pod německým protektorátem*, s. 163.

Ale nejenom represálie ztrpčovaly školám život. Postupem času na ně začala doléhat celková tíha německého válečného hospodářství. Příkladem mohou být tenčící se dodávky uhlí. Během okupace se stalo dvakrát, že kvůli nedostatku uhlí a velkým mrazům nezačal školní rok v daném termínu. Poprvé se tak stalo ve školním roce 1941/42, kdy musely být prázdniny prodlouženy nejprve do 4. února 1942, později do 28. února 1942. Školní rok nakonec začal 4. března 1942.¹¹³ Podruhé pak ve školním roce 1944/45. Prázdniny začaly 20. prosince 1944 a měly skončit 11. ledna 1945, ale kvůli nedostatku uhlí byly prodlouženy do 22. ledna 1945.¹¹⁴ Vyučování probíhalo tak, že si děti jednou nebo dvakrát do týdne zašly do školy pro zadání a to pak vypracovávaly doma. Nařízením ze dne 13. února 1942, č. 7334 byly ve školách zabaveny veškeré zásoby uhlí. Od té doby se smělo topit jen v úřadovnách, a to s největší šetrností.¹¹⁵ Kromě problémů s topivem ještě narušovaly výuku různé sbírky ve prospěch Německa, zejména sbírky na podporu Německého Červeného Kříže.¹¹⁶ Dále to byly sběry různých druhů odpadů, resp. surovin jako např. kostí, barevných kovů, železa, hadrů, papíru, skla.¹¹⁷ Za každý druh suroviny byly body, a kdo nasbíral nejvíc bodů, vyhrál. Odměnou byla finanční částka, nebo komodity, kterých už se na normálním trhu pomalu nedostávalo, např. cukroví, čokoláda nebo mýdlo.¹¹⁸

Dále vyučování narušovaly cvičné a ke konci války i skutečné letecké poplachy. Každá škola měla svůj protiletecký kryt, kam se v případě leteckého útoku měl přesunout veškerý personál a žactvo. Kryty stavělo technické oddělení MÚ Příbram, dohled nad tím vším mělo místní velitelství protiletecké obrany. V Příbrami byl v roce 1942 jmenován velitelem protiletecké ochrany Miloš Tesařík, jeho zástupcem byl František Třešňák. Dalším „strašákem“ i ve školách byl příkaz z Úřadu práce na totální nasazení v Říši. Jak se Rudá armáda blížila k Německu, nacisté dělali, co mohli, aby jejich postup zastavili, a tak povolávali všechny

¹¹³ Státní okresní archiv Příbram, Kronika Obecné školy chlapecké B v Příbrami 1940-1945.

¹¹⁴ Státní okresní archiv Příbram, Kronika Dívčí obecné školy B v Příbrami 1940-1948.

¹¹⁵ Státní okresní archiv Příbram, Kronika Obecné školy chlapecké A v Příbrami 1940-1945.

¹¹⁶ *Ve školním roce 1943/44 bylo v rámci Německého Červeného Kříže vybráno 271.80 Kč a odesláno na účet č. 63.000.* Srov. Státní okresní archiv Příbram, Kronika Obecné školy chlapecké A v Příbrami 1940-1945

¹¹⁷ „Květen 1944: při sběru odpadů se nashromáždilo 50 kg kostí, 5 kg hadrů, 142 kg papíru, 145 kg skla.“ Srov. Státní okresní archiv Příbram, Kronika Obecné školy chlapecké B v Příbrami 1940-1945.

¹¹⁸ *Leden 1943: „V prosinci a v lednu obdržela škola 16 kostek mýdla, které byly rozdány nejlepšímu sběratelům kostí, a to v prosinci 9 kusů a v lednu 7 kusů.“*

únor 1943: „V únoru obdržela správa školy poukaz na 13 kusů mýdla od ministerstva hospodářství a práce. Mýdlo bylo rozdáno dětem ve třídách jako odměna za pilný sběr kostí.“ Srov. Tamtéž.

práceschopné lidi do Německa, aby pracovali v továrnách, stavěli bunkry anebo uklízeli trosky po náletech. Z příbramských škol to bylo reálné gymnázium, odkud odvedli nejvíc lidí. A v posledních měsících války, když už bylo jasné, že Německo válku prohraje, byly budovy škol zabráný německou brannou mocí a měly sloužit jako lazarety, sklady munice nebo jako vojenské ubikace. Výuka se tedy musela přesunout buď do sokolovny, nebo do příbramských hostinců. Např. reálné gymnázium mělo smlouvu s několika hostinci na Svaté Hoře. Byl to hostinec p. Chvátala, hostinec Jelínek, hostinec Marjánka, hostinec Machův.¹¹⁹ Obecná dívčí B škola zas měla výuku v hostinci U Kubů. Učilo se jen půlden, po 40 min., I. a IV. třída se učila čtyřikrát týdně, II. a III. třída dvakrát týdně.¹²⁰

V Příbrami také existovala škola, kam chodily ratolesti německých obyvatel města. Slavnostní otevření proběhlo 30. 8. 1939 v tělocvičně měšťanské školy chlapecké v Příbrami. Funkcí hlavního učitele byl pověřen Josef Meidl. Ze začátku se škola nacházela v prostorách bývalé kavárny Merkur, ale díky místní skupině NSDAP pod vedením plk. Františka Wisaty se škola přestěhovala do prostor Továrny Bratří Weillů. Samozřejmě musely být provedeny úpravy prostor, aby přidělené místnosti mohly plně sloužit jako třídy. Provedeny byly v dubnu 1940 a celková suma za úpravy se vyšplhala na 47 000 K.¹²¹ Škola měla 3 třídy pro 80 žáků a starali se o ně 4 vyučující.¹²² Než byl povolán k wehrmachtu, zastával funkci ředitele školy již dříve zmíněný SD resident Herbert Teufel. Škola kopírovala vše tak, jak to fungovalo v Německu, tzn., probíhala výuka v duchu nacistické ideologie a velebení Adolfa Hitlera.

¹¹⁹ Státní okresní archiv Příbram, Archiv města Příbram 1858-1945, inv. č. 1023, kart. 73, *Gymnázium, 1942.*

¹²⁰ Státní okresní archiv Příbram, Kronika Obecné školy dívčí B v Příbrami 1940-1948.

¹²¹ Státní okresní archiv Příbram, Archiv města Příbram 1858-1945, inv. č. 842, karton 56, *Německá škola, 1943.*

¹²² Státní okresní archiv Příbram, Archiv města Příbram 1858-1945, inv. č. 78, karton 78, *Německé záležitosti, 1942.*

7. Volný čas

Své volno trávil obyvatel protektorátní Příbrami různými způsoby. Měl na výběr široké spektrum aktivit. V této kapitole se pokusíme připomenout všechny možnosti, které mohl Příbramák využít, aby svůj volný čas strávil příjemně. Pro široké spektrum aktivit, které se daly provozovat, se Příbrami přezdívalo „Podbrdské Athény“.

7.1 Kultura

Kulturní život byl pod silným dohledem okupačních orgánů a jimi vytvořených organizací, hlavně Kuratoria. Příbramský kulturní život se rozvinul během dvacátých let a do okupace vznikla pěkná řádka seskupení a institucí, které se staraly o to, aby se měli Příbramáci jak bavit. V rámci klasické hudby bylo aktivních hned několik souborů. Jako nejlepší z nich je třeba uvést Příbramskou filharmonii, již vedl dirigent František Forst, dále smyčcový orchestr Sokola a pěvecký soubor Lumír-Dobromila. V roce 1939 byl přejmenován na Příbramský smíšený sbor. V tom samém roce byl založen Příbramský dětský sbor, jenž díky schopnostem sbormistra Antonína Vepřeka získal na velké popularitě.¹²³ Dále se pořádala operní a operetní vystoupení v prostorách příbramské sokolovny. O tyto akce se starali členové Sokola spolu s dirigentem Prokopem Korejsem. V té době se rozmohl jazz a později swing. Na české scéně se v tomto žánru proslavili takové ikony, jako např. R. A. Dvorský a jeho MelodyBoys, Jaroslav Ježek a s ním spojené Osvozené divadlo aj. V Příbrami existoval jediný, ale zato velmi populární jazzový soubor Slepíčkův Jazz band.¹²⁴ S příchodem okupace ale plamen svobody v kultuře zhasl. Kulturní život byl během okupace pod silným dohledem okupačních orgánů a jimi vytvořených organizací, hlavně Kuratoria.

Lidé měli rádi jazz a swing pro jejich rytmus a chytlavé melodie. Tančit swing bylo zároveň mile snadné. Swingaři byli ovšem i jednou ze skupin revoltující mládeže. Jejich oblečení a mluva byly vzdorem mladé generace. V období politických diktatur se svým příklonem k britské, potažmo americké kultuře vymezovali k nacistické protektorátní správě a posléze vůči komunistické moci. Swingaři nacisty neohrožovali nějakým protiněmeckým postojem

¹²³ VELFL, Josef. *Příbram v průběhu staletí*, 2003, s. 40

¹²⁴ Tamtéž

nebo snad odbojem, šlo o hnutí zcela nepolitické. Chtěli „bláznit“, být nad věcí a o budování nového řádu nejevili zájem. Propaganda Kuratoria - protektorátní mládežnické organizace k výchově mládeže - se snažila o zesměšnění celé subkultury. Ale i tak se v Protektorátu proti swingařům nezasahovalo tak ostře jako v jiných zemích.¹²⁵

Právě hudba a tanec patřili za okupace k oblíbeným způsobům trávení volného času. Během roku některé příbramské spolky a významné instituce pořádaly různé zábavy a plesy, k tomu každou neděli odpoledne se chodilo tančit do hostince U Božího oka. Zábavy se odehrávaly hlavně v sokolovně, např. spolek Baráčníků zde slavil dožínky, nebo Vysoká škola báňská zde pořádala tradiční akci Skok přes kůži. Dále se lidé chodili bavit do hostince Na Příkopech, kde se pořádaly čaje a zpívala zde dvojice Josef Brynda a Ašťa Novotná, v doprovodu orchestru dirigenta Hlinovského. O zábavu se staral i spolek Bafulína, jenž svůj program pořádal v hlavním sále hotelu Horymír a hlavně během masopustu sklízel velký úspěch. Tančit se chodilo ještě na Sevastopol, hlavně během léta, poněvadž zde byl parket pod širým nebem a lidé to zbožňovali.¹²⁶

Hudební produkci měla na starosti tělesa, jež byla zmíněna v úvodu této kapitoly, tj. dětský pěvecký sbor Antonína Vepřeka, orchestr Prokopa Korejse, Příbramská filharmonie, pěvecký soubor Lumír-Dobromila a smyčcový orchestr Sokola. Hlavně sbor Antonína Vepřeka byl velmi činný, neboť byl zván na všechny velké akce, které se ve městě pořádaly, např. na oslavu výročí založení Protektorátu, a pokaždé dával najevo, že se nebojí vyjádřit svou lásku k české kultuře, neboť vždy byl oděn v národním kroji.¹²⁷

Divadlo patřilo rovněž k oblíbeným volnočasovým aktivitám. Hrál se jak klasické divadlo, tak i třeba loutkové divadlo pro nejmenší diváky. Umělci a ochotníci se tehdy trápili s jednou věcí: ve městě neexistovala budova, kam by bylo možné natrvalo scénu umístit. Proto se představení hrála buď v již zmiňované sokolovně, anebo v sálech hostinců. Spolu s příbramskými ochotníky zde vystupovali i známí herci z předních českých divadelních scén.

¹²⁵ Odhaduje se, že během let 1942-44 bylo v koncentračních táborech internováno čtyřicet až sedmdesát mužských a ženských německých příslušníků podobné subkultury „Swings“ se statusem politických vězňů, přičemž se mezi nimi nacházeli i nezletilí. (POČAROVSKÝ, P.: *Jazz v nacistickém Německu a Protektorátu Čechy a Morava*, DP – fakulta sociálních věd, Praha 2000, vedoucí Alena Míšková, s. 47).

¹²⁶ Jaroslava Kulovaná, rozená Maršíková – osobní výpověď

¹²⁷ Taktěž

O představení se staral Sokol a iniciativa Spolek pro stavbu městského divadla. Tato skupina vznikla v roce 1926, vedoucím byl notář Jeník,¹²⁸ a snažila se sehnat bohatého sponzora, jenž by zafinancoval stavbu. Bohužel, to se nedařilo.¹²⁹ Divadlo se tedy nadále muselo provozovat v sokolovně a v hotelu Podářil.¹³⁰

Po příchodu nacistů se divadelní představení stalo jedním ze způsobů, jak dát najevo svůj nesouhlas s nově nastoleným režimem. Do repertoáru se začala vracet díla od autorů, kteří pomohli formovat českou národní identitu, tzn. Josef Kajetán Tyl, Václav Kliment Klicpera, Karel Sabina. Do programu bylo zahrnuto i jevištní čtení poezie. Němci kvůli tomu podnikali tvrdé zákroky a tvrdě představení cenzurovali. Tyto kroky mělo na starost kulturně-politické oddělení ÚŘP, pod velením Wolfganga Wolframa von Wolmara a později Emanuela Moravce.¹³¹ V Příbrami se o to staral okresní úřad. Když mělo proběhnout nějaké představení, organizátoři měli zaslat popis a scénář hry, který následně na úřadě prostudovali a poté zvážili, zda hra vyhovuje či nevyhovuje.¹³² Organizace Sokol pokračovala ve své divadelní aktivitě až do roku 1942, kdy v důsledku represálií po atentátu na Heydricha byla zrušena a Spolek pro vznik městského divadla byl rovněž zakázán a všechny prostředky mu byly zabaveny. O divadlo se poté staralo Vlastenecké dobročinné sdružení Baráčníků, spolek Vlastimil a kolaborantská organizace Kuratorium. Město se svého divadla dočkalo až v roce 1959.¹³³

V Příbrami existovaly během okupace tři biografy: hostinec Beseda, sokolovna a restaurace Na Příkopech. Kromě filmů, o nichž bude ještě řeč, se promítaly německé týdeníky a dokumenty. Říšské ministerstvo propagandy v čele s Josephem Goebbelsem prostřednictvím týdeníků používalo biografy jako silnou propagandistickou zbraň. Týdeníky měly velebit Říši jako zemi, ve které existuje pořádek a lepší život. Měly šířit zprávy, že v probíhající válce

¹²⁸ Jaroslava Kulovaná, rozená Maršíková – osobní výpověď.

¹²⁹ VELFL, Josef. *Příbram v průběhu staletí*, s. 94-96.

¹³⁰ Jaroslava Kulovaná, rozená Maršíková – osobní výpověď.

¹³¹ DEMETZ, Peter. *Praha ohrožená 1939-1945: politika, kultura, vzpomínky*, s. 230.

¹³² Hra Baráčníků „Vstup do srdce zakázán“: místo „ozbrojili se“ mělo být „vzali si pušky“, slovo „svobodička“ se mělo vyškrtnout, slovo „po anglicku“ se mělo vyškrtnout, slovo „státní zaměstnanec“ se mělo vyškrtnout, slovo „Angličan“ vyškrtnout, místo Kč používat K, všechny německé výrazy přeložit do češtiny. Srov. Státní okresní archiv Příbram, Archiv města Příbram 1858-1945, inv. č. 1055, karton 78, *Shromažďování, povolování hudeb. představení, výstav... 1942-1943*.

¹³³ Dr. Josef Vefl – osobní výpověď.

německá vojska postupují od jednoho vítězství ke druhému a dobývají území za územím. Většinou tyto informace byly notně přikrášlené, někdy i naprosto odporovaly realitě.

Filmovou produkci mělo pod kontrolou kulturně-politické oddělení ÚŘP, konkrétně filmový referát, což byla prodloužená ruka Říšského ministerstva propagandy. V čele referátu stál do roku 1940 Hermann Glessgen, po něm nastoupil Anton Zankl, který na této pozici vydržel až do konce války.¹³⁴ Referát rovněž dohlížel na to, aby do oběhu neunikl jediný ideologicky nevhodný film (ze zahraničí sem nesmělo nic přijít, kromě Německa a Itálie, a spousta českých filmů prošla velmi tvrdou cenzurou). Filmové ateliéry se nacházely na Barrandově, v Hostivaři a v Radlicích. Nejznámějšími režiséry té doby byli Miroslav Cikán, František Čáp, Martin Frič, J. A. Holman, Vladimír Slavínský a Otakar Vávra. Dohromady natočili 114 filmů.¹³⁵ Z herců se nejvíce proslavili Vlasta Burian, Lída Baarová, Nataša Gollová, Jaroslav Marvan, Otomar Korbelář, Zita Kabátová, Karel Höger, Adina Mandlová, Zdeněk Štěpánek anebo Hana Vítová. Důkladněji se tomuto tématu a poválečným důsledkům pro filmaře i herce věnuje Lukáš Kašpar. Zvědavý čtenář najde další detaily v jeho obsáhlé knize „Český hraný film a filmaři za protektorátu - Propaganda, kolaborace, rezistence“.¹³⁶

7.2 Sport a ostatní kratochvíle

Prvními sportovními celky v Příbrami byly Sokol, Orel, DTJ, SK Horymír. V letech 1919-1920 se zformoval klub SK Příbram, VŠB měla svůj Vysokoškolský sportovní klub.¹³⁷ Fotbal byl nejoblíbenějším sportem, chodilo se hlavně na zápasy SK Horymír a SK Příbram. Hokej se v Příbrami rovněž hrál. Když padly mrazy, pořádala se utkání na zamrzlé vodní nádrži

¹³⁴ KAŠPAR, Lukáš. *Český hraný film a filmaři za protektorátu*, 2014, s. 86.

¹³⁵ Tamtéž, s. 90.

¹³⁶ KAŠPAR, Lukáš. *Český hraný film a filmaři za protektorátu: propaganda, kolaborace, rezistence*. Praha: Libri, 2014. ISBN 978-80-7277-347-3

¹³⁷ VELFL, Josef. *Příbram v průběhu staletí*, s. 97.

Obora, ale svého opravdového stadionu se příbramský hokej dočkal až v 70. letech 20. století. Dále se provozoval volejbal, atletika, tenis, cyklistika, turistika, bruslení, lyžování, házená, plavání (první koupaliště vzniklo na Novém rybníce v roce 1925). Pro milovníky automobilů zde od 20. let 20. století fungovala i pobočka Středočeského autoklubu.¹³⁸ Děti trávily volný čas buď sportem, nebo se začleňovaly do rodících se skautských oddílů. V Příbrami byl průkopníkem této myšlenky v roce 1913 Dr. Jan Hořejší, který vytvořil organizaci s názvem Psohlavci.

Ve 30. letech vznikl katolicky orientovaný směr skautu, za nímž stál profesor reálky Dr. Jan Otakar Martinovský. Málo se ví, že v Příbrami byl poprvé užit symbol českých skautů, který přetrval dodnes, tj. heraldická lilie se psí hlavou uprostřed.¹³⁹ Skauting zde fungoval až do roku 1940, než byl nacisty zakázán a mnoho jeho činovníků uvězněno.¹⁴⁰ Z Příbrami to byl student medicíny Emanuel Burian, jenž strávil 3 roky v koncentračním táboře.¹⁴¹

Sport bylo jediné odvětví, kde se, až na výjimky, tolik neprojevovala nacistická ideologie a cenzura. Během okupace se o sportovní akce starala převážně organizace Kuratorium. Ta se zaměřila na výchovu mládeže. Pořádala různá sportovní utkání, oslavy Adolfa Hitlera, různé koncerty a také velké akce s názvem Den české mládeže a Týden české mládeže. Tyto akce měly být demonstrací výkonů mládeže vedené k nacionálnímu socialismu.¹⁴²

¹³⁸ Tamtéž, s. 98.

¹³⁹ ČÁKA, Jan. *Kráčím Starou Příbramí*, 1998, s. 63.

¹⁴⁰ Tamtéž.

¹⁴¹ ČÁKA, Jan. *Kráčím Starou Příbramí*, 1998, s. 63.

¹⁴² Týden české mládeže 1. – 9. 7. 1944 v Praze. Program na neděli 2. 7. 1944: 8.30-12.30: *Bojové hry (fotbal, hod míčem-předvádění)*. 10:00: *Předání cen a diplomů výhercům soutěže „Ukaž, co umíš“ v Obecním domě Praha, Sladkovský sál*. 11:00: *Zahájení výstavy „Ukaž, co umíš“ v Myslbekově pavilonu*. 16:00-18:30: *Vyhlášení vítězů ve veslování, Smíchovské nábřeží*. 20:00: *„Mladí na svém místě“, Lucerna, Praha*. Srov. Národní archiv Praha, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě., inv. č. 547, sg. 109-4/294. *Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, 1944*.

8. Informace a média

Informační prostředky fungovaly naplno i během existence Protektorátu. Měly za úkol podávat informace o tom, jaká je situace jak u nás, tak v cizině. Bohužel, vše se dělo pod dohledem nacistů, kteří cenzurovali vše, co se dalo, takže informace byly notně zkreslené a často nepravdivé. Tiskoviny spadaly pod kulturně-politické oddělení ÚŘP, konkrétně pod tzv. „Gruppe Presse“ (v překladu *skupina Tisk*), která měla dozor nad šéfredaktory všech tiskovin. V čele byl Wolfgang von Wolmar, v roce 1943 ho vystřídal A. Söhnel. Zahraniční zpravodajství bylo rapidně omezeno a informace přicházely pouze přes německou agenturu DNB, kde byly informace ze světa ještě speciálně upraveny pro Protektorát.¹⁴³ Nejznámější tiskoviny, které během doby Protektorátu vycházely, jsou následující: *A-Zet* (vycházel do 31. srpna 1944), *České slovo* (do konce války), *Lidové listy*, *Lidové noviny* (oboje do konce války), *Národní listy* (zastaveny v roce 1941), *Národní politika*, *Národní práce*, *Polední list*, *Večerní české slovo*, *Venkov* (vše do konce války).¹⁴⁴ V Příbrami kromě zmíněných periodik ještě byly v oběhu tiskoviny regionálního typu. Byly to noviny *Horymír*, *Naše Obrana*, *Křesťanské listy*, *Svatá Hora*, *Spravedlnost*.¹⁴⁵ *Horymír* byl nejstarším příbramským periodikem, vznikl už v roce 1871. Tisklo se nejdřív v tiskárně Kadečka, později tento podnik převzala tiskárna Pelz. *Horymír* vycházel až do roku 1942, kdy byl zakázán nacisty.¹⁴⁶ *Naše Obrana*, to bylo periodikum sociálně demokraticky orientované. Bylo založeno v roce 1901 Hynkem Kličkou, sociálně demokratickým politikem, jenž nějaký čas působil i ve vídeňském parlamentu. Vycházel až do července 1941, kdy byl nacisty zakázán a jeho hlavní redaktor Josef Svoboda skončil svůj život v Terezíně. Časopis *Spravedlnost* se těšil oblibě mezi křesťanskou veřejností. Byl založen v roce 1906 a vydával ho křesťansko-sociální politický klub, později Čs. strana lidová. Tento časopis nepřežil do konce války. S tímto časopisem je spojeno i jméno Jana Bejčka, tiskaře, jenž byl spolu s 15 dalšími popraven v brandenburské věznici v roce 1944.¹⁴⁷ Periodikum *Svatá Hora* přinášelo informace o dění na Svaté Hoře

¹⁴³ PASÁK, Tomáš. *Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v českých zemích z let 1939 – 1945*, s. 52-55.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 87-347.

¹⁴⁵ Dr. Josef Velfl – osobní výpověď.

¹⁴⁶ VELFL, Josef. *Příbram v průběhu staletí*, s. 72.

¹⁴⁷ Tamtéž.

a novinky spojené s křesťanstvím. Bylo založeno v roce 1922 a o vydávání se starala Matice svatohorská. Šéfredaktorem byl Vojtěch Metelka. Periodikum bylo zakázáno v roce 1941.¹⁴⁸

Německá propaganda v čele s Josephem Goebbelsem se ale zaměřila hlavně na další zdroj informací a to na rozhlas. V rámci získání kontroly nad ním byl Československý rozhlas sloučen s německým protektorátním vysíláním do skupiny Sendergruppe Böhmen und Mähren. Následně byli propuštěni všichni židovští zaměstnanci. Němčina zde zaujala dominantní postavení, hlášení nejprve proběhlo v němčině a pak teprve v češtině. Důraz byl kladen na zpravodajství, ostatní pořady byly pod dohledem. V roce 1943 získal moc nad rozhlasem do svých rukou Emanuel Moravec. Šéfem hlasatelů byl Emil Vrba, ale byl brzy nahrazen Bohumilem Jarošem. Všichni museli být loajální Němcům, jinak je čekalo vězení a pak koncentrační tábor. Program rozhlasu byl jednoduchý. Většinu zpráv představovala hlášení z generálního štábu německé armády nebo z Hitlerova stanu. Nedílnou součástí byl i pořad nazvaný S říšským rozhlasem. Z ryze české provenience pak byly pořady Gramofonová deska, Zábavná hudba, Dělnický rozhlas, hudební přenosy dechovky nebo filharmonie. V roce 1941 byl zařazen do programu pořad s názvem Hvězdy nad Baltimore. Autorem byl Josef Opluštěl. Byl to politicky laděný skeč, ve kterém šlo o zesměšňování Židů, první republiky a zemí, které stály proti Německu. Např. Stalin zde byl označován jako „bolševická bestie“, Jan Masaryk jako „děvkař a ochlasta“, F. D. Roosevelt jako „mrzák“ a „válečný štváč“, trojice V+W+J byla nazývána „židovskými clowny“ či „směšnými bolševickými šašky“.¹⁴⁹ Ke spolupráci byli zvaní hlavně prominentní herci, jako např. Vlasta Burian, kterému nakonec účast v tomto projektu „zlomila vaz“.¹⁵⁰

Drtivá většina obyvatel Příbrami nesouhlasila s tím, co jim bylo předkládáno v médiích. Veřejnost pochopila, že státním médiím nelze už věřit, protože sdělovací prostředky byly kompletně pod taktovkou nacistů. Díky tomu se začaly rozšiřovat mezi obyvatele ilegální tiskoviny. Mezi prvními tiskovinami byly letáky, na nichž stálo poselství prezidenta Edvarda Beneše, které pronesl během projevu na chicagské univerzitě dne 19. března 1939. Ty se

¹⁴⁸ PASÁK, Tomáš. *Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v českých zemích z let 1939 – 1945*, s. 321.

¹⁴⁹ ŽITNÝ, Radek. *Protektorátní rozhlasový skeč*, 2004, s. 22-24.

¹⁵⁰ Rozhlas pod hákovým křížem. *Rozhlas*. [online]. © 1997-2016 [cit. 2016-06-26]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/bitvaorozhlas/vrozhlase/_zprava/rozhlas-pod-hakovym-krizem-1482979.

rozšířily mezi lidi jako lavina.¹⁵¹ Ale nezůstalo jen u letáků. Na přelomu dubna a května 1939 vydala skupina vydavatelů kolem Josefa Šaldy první číslo ilegálního časopisu *V boj*. V něm se nacházely články zahraničních pisatelů o situaci v Evropě. Tento způsob obrany vůči nacistické zvěli spojoval lidi dohromady a položil základ k vytvoření českého odboje.¹⁵² Na tyto aktivity se zaměřovali agenti Gestapa a SD, tudíž tiskaři museli být neustále ve střehu, zda je někdo neudal. Trest byl stejný jako u kohokoliv, kdo nějak napomáhal boji proti Říši, tedy smrt. V Příbrami to byl případ Josefa Bejčka a drogisty Karla Štěpána ml., kteří v Dlouhé ulici provozovali tajnou tiskárnu. Oba byli mezi 16 Příbramáky, které zatkl Gestapo v listopadu 1943 a kteří byli později popraveni v Brandenburgu.¹⁵³

Rozšířený byl i poslech zahraničního rozhlasového vysílání. Poslouchaly se hodně zprávy z Moskvy, Washingtonu, ale hlavně z Londýna, kde sídlila česká exilová vláda. Hned po vpádu do Polska ale byl poslech zahraničního rozhlasu zakázán a nacisté pak za něj velmi tvrdě trestali. Jak hlásal štítek, jenž byl na každém přijímači: „*Pamatuj, že poslouchání zahraničního rozhlasu je zakázáno a trestá se káznicí nebo i smrtí!*“¹⁵⁴ Během okupace proběhlo v Protektorátu několik zátahů kvůli poslechu zahraničních zpráv a několik desítek lidí bylo zatčeno. V Příbrami se o tom nedochoval žádný záznam, tudíž lze pouze spekulovat, zda byl někdo z obyvatel zatčen.

Na začátku března roku 1943 ÚŘP vydal vyhlášku o zařízení na krátkovlnný příjem. Podle této vyhlášky měli občané ve stanovených lhůtách odevzdat své radiopřijímače, aby z nich bylo odstraněno zařízení pro krátké vlny. Kdo neuposlechl, toho čekal trest, a to 5 let vězení za neodstranění krátkých vln a minimálně 10 let za opětovné namontování.¹⁵⁵

Dalším informačním kanálem se stala tzv. šeptaná propaganda, nebo i lidově „šeptanda“. Vycházela z informací získaných ze zahraničního zpravodajství. Když někdo zachytil nějakou informaci, která nějak souvisela s osudem Protektorátu, řekl to dalším lidem a takto se zpráva

¹⁵¹ GEBHART, Jan. KUKLÍK, Jan. *Dramatické i všední dny v Protektorátu*, s. 19.

¹⁵² Tamtéž, s. 21.

¹⁵³ Dr. Josef Velfl – osobní výpověď.

¹⁵⁴ *Dramatické chvíle. Příběh rozhlasu*. [online]. 2014 [cit. 2016-02-2]. Dostupné z: <http://www.pribehrozhlasu.cz/odhaleni-89+1/dramaticke-chvile/2812636>.

¹⁵⁵ Národní archiv Praha. Státní tajemník říšského protektora v Čechách a na Moravě. inv. č. 752, sign. 109-4/503. *Zamezení poslechu zahraničního rozhlasu v Protektorátu odstraňováním zařízení na poslech krátkých vln z radiopřijímačů, 1943*.

rozesla do okolí. Byla to jedna z forem pasivní rezistence vůči okupaci. Některé informace se zakládaly na pravdě, jindy to byly pouhé fámy. Ale svůj úkol, tedy podpořit morálku obyvatelstva, tyto informace plnily. Toto šíření informací nemohlo uniknout nacistickým orgánům, hlavně Gestapu a SD. Tyto aktivity byly vyhodnoceny jako cílená propaganda nepřítelů, tudíž ti, kteří tyto zprávy pouštěli do oběhu, páchali činnost proti Říši.

Hlavním cílem aktivit Gestapa bylo dopadnout ty, kteří dávali do oběhu informace, tzn. posluchače zakázaného zahraničního zpravodajství. Pokud někoho takového skutečně dopadli, dotyčného pak čekal dlouhý proces vyslýchání a fyzického a psychického trýznění. Po zavedení 2. stanného práva aktivita Gestapa proti šeptané propagandě ještě vzrostla. Bylo krátce po atentátu na Reinharda Heydricha a nacistické složky nyní veškeré zmínky o atentátu braly jako schvalování jeho úmrtí a tvrdě takovéto chování trestaly. Šeptaná propaganda patřila také k hlavním cílům v hledáčku Gestapa. Kdo si troufl říci cokoli o Heydrichově smrti, musel očekávat, že ho někdo další udá.¹⁵⁶ V Příbrami byl zatčen poštovní zaměstnanec Karel Pflieger za to, že před svými kolegy řekl posměšnou hlášku na adresu Heydricha a jeden z nich ho udal. Pflieger byl popraven v Táboře.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Dr. Josef Velfl – osobní výpověď.

¹⁵⁷ Tamtéž.

9. Represálie

Zatýkání, brutální výslechy a popravy byly tím nejhrošším, čím se nacistická zvlá v Protektorátu prezentovala. Člověk si nikdy nemohl být stoprocentně jistý, zda ho někdo nezaslechl, jak se vyjadřuje o nacistech, a neudal ho na nejbližší úřadovně policie. Všude vládl strach.

Právě obávané Gestapo (*Geheime Staatspolizei* – Tajná státní policie) mělo na svědomí ty největší krutosti spáchané na obyvatelích Protektorátu. Tato složka spadala pod 4. oddělení RS, šéfem byl Heinrich Müller. Hlavní centrála se nacházela na Prinz Albert Strasse v Berlíně. Gestapo mělo za úkol sledovat, zatýkat a popravovat ty, kteří se nějakým způsobem protivili nacistickému režimu. Ať už šlo o zátahy proti odbojářům, nebo proti jinak politicky smýšlejícím lidem, hlavně komunistům a socialistům, nebo proti Židům. V Protektorátu byly dvě hlavní ústředny – Praha a Brno. V Praze Gestapo sídlilo v Petschkově paláci, v Brně v Mozartově ulici č. 3.¹⁵⁸

Příbram si výše zmíněné krutosti prožila také. I zde panoval strach ze zatčení. Město bylo pod dohledem celkem pěti úřadoven Gestapa: z Tábora, Klatov, Kladna, Benešova a Prahy. Tábořské Gestapo zde bylo angažované nejvíce. Velitelem byl na počátku okupace kriminální rada Heinrich Reiser, ale během úřadování Heydricha jako zastupujícího říšského protektora Reiserovo místo převzal vrchní komisař SS-hauptsturmführer Artur Albrecht. Jeho zástupcem byl SS-untersturmführer Heinz Gerecke. Osazenstvo jejich služebny tvořilo 20 úředníků, pracujících v jednotlivých referátech. Je měli na starost kriminální sekretáři Karl Müller, August Giehl a Hans Weber.¹⁵⁹

Zároveň se začala budovat síť venkovských úřadoven Gestapa. V Protektorátu měl Gestapo na starosti Hans Ulrich Geschke. Gestapo se mohlo spoléhat na širokou síť českých agentů a konfidentů, kteří hledali cestičky, jak proniknout do struktur českého obyvatelstva a nalézt nějakou protistátní činnost. Pohnutky, které některé občany vedly k tomu, že udávali své známé a kolegy, bylo několik: ideologické přesvědčení, osobní zášť nebo pouhopouhá touha po penězích. Příkladem může být vlajkař Václav Valta. Ten od roku 1941 za svá udání

¹⁵⁸ Dr. Josef Velfl – osobní výpověď.

¹⁵⁹ VELFL, Josef. *Příbramsko za heydrichiády*, s. 18.

měsíčně dostával gáži v hodnotě 2000 K, později 2500 K. V roce 1944, kdy s udavačstvím skončil, dostával zapláceno dokonce 5000 K.¹⁶⁰

Pokud byl někdo dopaden, čekalo ho bití, mučení, psychického vydírání a dokola se opakující výslechy. Vyšetřovatelé s oblibou používali takové zrudnosti, jako drcení prstů v pantech od dveří nebo pálení cigaret na intimních místech. Když ani tohle nepomáhalo, byl předveden člen rodiny vyšetřovaného, jenž musel následně sledovat, jak je jeho blízký mučen. Nejproslulejším v tomhle stylu byl hlavní pražský katan Helmut Fleischer (německy *Řezník*, jak příznačné).¹⁶¹

S Gestapem často spolupracovala SD, zpravodajská organizace SS. Spadala rovněž pod RSHA, ale pod 6. oddělení, které se zabývalo zahraniční špionáží. V čele stál samotný Reinhard Heydrich. Po jeho smrti v květnu 1942 ho na této pozici vystřídal Walter Schellenberg. V Protektorátu byl jmenován velitelem Otto Emil Rasch. Při každém Oberlandrátu sídlila oblastní služebna SD, která dohlížela na všechny okresní úřadovny v dané oblasti. V rámci Příbrami to byla oblastní služebna v Táboře, šéfem byl SS-sturmbannführer Werner Eichler, jeho zástupce byl SS-obersturmführer Hans Löschel.¹⁶² Přímo ve městě úřadoval SS-Oberscharführer Herbert Teufel.

Represe v Příbrami začaly 15. března 1939, kdy začala zatýkácká akce Gitter. Tato akce byla zaměřena proti komunistům, socialistům a německým emigrantům, kteří dříve utekli před Hitlerem. S Gestapem spolupracovala na této akci i protektorátní policie. V Příbrami zasahovala jenom protektorátní policie, Gestapo akci jen sledovalo zpovzdálí. Bylo zatčeno 24 komunistických funkcionářů (mezi jinými Karel Ježek, bývalí činovníci Josef Kříž a František Bejíček a předák Walter Günter aj.) a byli odvezeni do pankrácké věznice. Tam strávili 2 týdny a následně byli propuštěni. Celkově bylo při akci zatčeno cca 5000 osob.

Další vlna zatýkání přišla 1. září 1939 během akce Albrecht der Erste, nebo též Zvláštní akce A, kdy Gestapo zatklo 1 247 osob, hlavně legionářů, sokolů, židů, komunistů a dalších. Z obyvatel Příbrami byl mezi zatčenými opět komunistka Karel Ježek, dále bývalý poštovník

¹⁶⁰ VELFL, Josef. *Příbramsko za heydrichiády*, s. 25.

¹⁶¹ VELFL, Josef – osobní výpověď.

¹⁶² Taktéž.

přednosta Augustin Syka a 5 dalších funkcionářů KSČ. Dva byli po několika dnech puštěni na svobodu,¹⁶³ zbylí byli odtransportováni do koncentračních táborů Buchenwald a Dachau.

Další akce následovala o dva měsíce později, kdy po studentských manifestacích (15. listopadu 1939) nacisté začali operaci „Zvláštní akce 17. listopad“. Cílem byla eliminace českého vysokého školství a inteligence, tedy hlavních nositelů české kultury. Počet zatčených byl 1200 osob, z toho 9 jich skončilo na popravišti. V Příbrami zátahem nejvíce utrpěla již dříve zmiňovaná Vysoká škola báňská. Zátah provedlo táborské Gestapo, které s sebou nakonec odvezlo 15 osob, vesměs studentů a různých studentských funkcionářů. Byli posláni do pankrácké věznice, odkud jich bylo 12 před Vánoci 1939 odtransportováno do tábora Sachsenhausen, zbylí tři byli propuštěni.¹⁶⁴

Největší období zatýkání ale bylo za 2. stanného práva, které bylo vyhlášeno v létě roku 1942. Důvodem k vyhlášení stanného práva byl atentát spáchaný na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha. Provedli ho parašutisté z desantu Anthropoid, Jan Kubiš a Jozef Gabčík, s podporou několika dalších spolupojovníků z výsadku Silver-A.

Akce se udála 27. května 1942 na Kirchmayerově třídě v Praze - Libni. Reinhard Heydrich v tu dobu mířil ve svém černém mercedesu na Pražský hrad, když mu Gabčík vstoupil do cesty a zpod kabátu na něj vytáhl samopal značky Sten Gun. Zbraň se ale zasekla. Kubiš využil nastalého zmatku, z aktovky vytáhl speciálně upravenou bombu a vhodil ji na protektorův vůz. Heydrich byl explozí bomby těžce zraněn, po poskytnutí první pomoci byl rychle převezen do nemocnice Na Bulovce, kde také 4. června 1942 zemřel. Reakce nacistů byla očekávaná a pádná. Reinhard Heydrich patřil k nejvýše postaveným hodnostářům Říše, byl to šéf RSHA a pravá ruka Heinricha Himmlera. 27. května 1942, tedy v ten samý den, kdy byl Heydrich napaden, bylo vyhlášeno 2. stanné právo. Prvotním úkolem bylo dopadení atentátníků, ale přes veškeré výslechy a popravy nacisté dlouho nevěděli, kdo za atentátem stojí. Až díky zradě parašutisty Karla Čurdy se podařilo atentátníky vypátrat. Skrývali se v podzemní kryptě kostela sv. Cyrila a Metoděje v Resslově ulici. Do zajetí se ale nedostali, neboť se zastřelili ranou do hlavy.

¹⁶³ GUTTWIRTH, Jaroslav. *KSČ v odboji*, s. 15.

¹⁶⁴ VELFL, Josef. *Příbram v průběhu staletí*, s. 103.

I v Příbrami se zatýkalo a největší podíl na tom nesl příbramský resident SD Herbert Teufel a jeho konfidenti. Herbert Teufel se narodil 10. března 1908 v Praze a vystudoval učitelství. Odešel vyučovat do pohraničí, kde zůstal až do roku 1938, kdy bylo pohraničí zabráno Němci. 1. listopadu 1938 vstoupil do NSDAP. Do Příbrami přišel v roce 1940 a působil zde až do roku 1942, kdy byl povolán do wehrmachtu.¹⁶⁵ Za tu dobu kolem sebe vytvořil síť konfidentů a udavačů, v čele s policejním komisařem npor. Karlem Třešňákem a vlajkaři Václavem Valtou, MUDr. Vladimírem Kúnou, Janem Fryčkem, Karlem Kepkou a jeho synem.¹⁶⁶

Největší rozhořčení způsobil případ zatýkání na místním reálném gymnáziu, kdy na základě udání mladého Kepky a jeho spolužáka Miroslava Červenky byl zatčen žák Antonín Stočes. Spolu s ním byl zatčen i jeho otec Vojtěch, povoláním řezník. Oba byli popraveni v Táboře dne 29. června 1942. Ale nejen oni zaplatili za svůj postoj životem. Ve stejný den, co zemřeli Stočesové, byli popraveni ještě Josef Karpe, Marie Šenberová, učitel pokračující učňovské školy Ondřej Štván, ředitel gymnázia PhDr. Josef Lukeš a tajemník NS Josef Trnka. Ještě dříve to byl poštovní resident Karel Pflieger (5. června 1942), kancelářský praktikant Miloš Otruba (8. června 1942), komisař Okresní politické správy v Příbrami JUDr. Jaroslav Michálek (21. června 1942) a advokát JUDr. Zdeněk Černý (23. června 1942)¹⁶⁷. Mezi zatčenými byl také předseda správní komise Příbrami, ing. Jan Holický. Ten nezahynul před popravčí četou, ale byl umučen ve vyhlazovacím táboře Osvětim 4. listopadu 1942.

Nejen ti, kteří odmítali nacistickou nadvládu a věřili v to, že Československo zase bude svobodné, končili ve vězeňských celách a pak na popravišti. Nacisté likvidovali i tzv. rasově nevyhovující osoby, zejména Židy. Dle zvrácené nacistické ideologie o „árijské rase“ se prohlašovalo, že Židé jsou špína a rakovina, a že je nutné je odstranit. V Protektorátu se začalo s likvidací Židů na podzim 1941, kdy Reinhard Heydrich, krátce po svém příjezdu do Prahy, rozhodl o zahájení řešení židovské otázky v Protektorátu. Celkový počet deportovaných českých Židů byl přes 70 000.¹⁶⁸ Z Příbrami bylo celkem 500 židovských

¹⁶⁵ VELFL, Josef. *Odkaz budoucnosti*, s. 13.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 14.

¹⁶⁷ VELFL, Josef. *Odkaz budoucnosti*, s. 14-15.

¹⁶⁸ VELFL, Josef. *Příbramsko za heydrichiády*, s. 119.

obyvatel ve dvou transportech odvezeno do koncentračních táborů. První transport byl označen „Bd“ a byl vypraven v srpnu 1942, druhý byl označen „Bz“ a vypravili ho v listopadu 1942. Oba transporty nejprve zaměřily směr ghetto Terezín, odkud je pak převezli buď do Osvětimi, nebo do Lublinu. Z příbramských Židů válku přežili pouze čtyři.¹⁶⁹

Ještě jedna akce Gestapa zasáhla Příbram a okolí v noci z 13. na 14. listopad 1943. Šlo o zásah proti hlavním představitelům příbramského odboje, kteří byli sdruženi v tzv. Krajském národně revolučním výboru (KNRV). Informace, které vedly k odhalení tohoto uskupení, pocházely od tří lidí. Prvním byl Jaroslav Fiala, člen ilegálního ústředního vedení KSČ, jenž nevydržel gestapácké výslechy a vše prozradil. Druhým byl Karel Sobotka, instruktor ilegální KSČ v Plzni, jenž rovněž vše vyrazil po brutálních výsleších. Třetí byl Zdeněk Šindelář, dělník v tabákovně v Písku a evidovaný jako gestapácký konfident.¹⁷⁰ Zatčeno bylo celkem 16 mužů: Vladimír Šebesta, Josef Štěch, Alois Laub, Jindřich Majer, Petr Bejček, Jan Pouchanič, Josef Polák, Josef Fous, Ladislav Bambas, Alois Grund, František Matějka, Josef Míkovec, Karel Štěpán ml., František Marek, Jan Bejček a Stanislav Vojíř. Byli převezeni do Německa k Lidovému soudu a odsouzeni k trestu smrti. K popravě došlo 19. února 1945 v brandenburské věznici.¹⁷¹ Příbramský odboj tím byl do značné míry paralyzován, protože se jednalo o zkušené odbojáře, kteří už od počátků okupace pomáhali budovat ilegální struktury. Tato poprava drží smutný rekord v počtu popravených Příbramáků v jednom dni. 4. dubna 1945 v pankrácké sekyrárně zemřelo 8 lidí (Bohumil a Vladimír Filipovští, Vojtěch Holan, Václav a Marie Chmelíkovi, Karel Majer, František a Anna Vítovských), 29. června 1942 na tábořské střelnici zemřelo 7 lidí (Antonín a Vojtěch Stočesové, Josef Karpe, Marie Šemberová, Ondřej Štván, Josef Trnka, Josef Lukeš).

Dalším náplní práce nacistického represivního aparátu bylo vystěhovávání obyvatelstva z jejich domovů v rámci plánu germanizace českého prostoru. Vystěhovávání se odehrávalo zejména v oblasti Benešovska, Neveklovska a Sedlčanska, kde okupační správa hodlala vytvořit cvičební prostor pro potřeby SS. Říšský protektor Konstantin von Neurath s tímto

¹⁶⁹VELFL, Josef. *Příbram v průběhu staletí*, s. 104.

¹⁷⁰VELFL, Josef. *Cesty ke svobodě*. Příbram: Okresní výbor svazu protifašistických bojovníků v Příbrami, 1987, s. 57.

¹⁷¹VELFL, Josef. 70 let od Brandenburgu. In *Podbrdsko: svazek XXII/2015*, s. 112-128. Příbram: Státní okresní archiv Příbram. ISBN 978-80-86772-89-9. ISSN 1211-5169.

plánem nesouhlasil. Tvrdil, že by se zvedla vlna odporu a vedlo by to k velkým ztrátám na životech. Po jeho odvolání a nástupu Heydricha se ale vše dalo do pohybu. 30. října 1941 padlo konečné rozhodnutí – bude vybudován SS-Truppenübungsplatz Böhmen pro 20 000 vojáků. V rámci toho měly být postaveny pracovní výchovné tábory (Jirovice, Tvršovice, Břežany, Chlum), koncentrační tábory (Bystřice u Benešova, Hradištko, Křepeňice) a pobočka koncentračního tábora Flossenbürg ve Vrchotových Janovicích.¹⁷² Centrála byla na zámku Konopiště. Oblast byla ale hustě obydlená, a tak bylo třeba plány vystěhování patřičně rozfázovat.

Plán počítal s 5 etapami vystěhování. V prvních dvou etapách se muselo vystěhovat všechno obyvatelstvo, později zde směli zůstat ti, které nacisté potřebovali pro zemědělskou práci a služby. První etapa měla trvat do 15. září 1942 (během ní mělo být vystěhováno 24 obcí, např. Hostěradice, Hradištko, Pikovice, Blaženice, Dalešice, Jablonná, Nová Ves), druhá do 1. dubna 1943 (30 obcí, např. Benice, Dunávičky, Netluky, Netvořice, Buková Lhota, Poříčí nad Sázavou), třetí do 31. prosince 1943 (51 obcí, např. Jirovice, Konopiště, Petrovice, Paseky, Žabovřesky, Neveklov, Zárybnice), čtvrtá do 30. října 1943 (31 obcí, např. Bučily, Červený Hrádek, Dubliny, Chrástava, Křepeňice, Nalžovice) a pátá do 1. dubna 1944 (22 obcí, např. Drachkov, Vrchotovy Janovice, Sedlečko, Městečko, Strnadice). Kromě toho mělo být do 1. 8. 1943 vystěhováno město Sedlčany a do 15. 4. 1943 celkem 236 domů v Benešově poblíž zámku Konopiště.¹⁷³

Jak bylo řečeno, velitelství se nacházelo právě na zámku Konopiště, velitelem byl jmenován SS-brigadeführer a generál major Alfred Karrasch. Byla vybudována střelnice u Konopiště, v Semovicích se nacházela plnírna munice, v Tvoršovicích a Jirovicích byly sklady německé munice, v Pikovicích byly sklady italské munice, v Nesvačilech se nacházela skladiště léků a vojenské letiště, v Netvořicích se skladovaly potraviny, ve Vrchotových Janovicích se opravovaly tanky. Velké statky, kterých bylo v oblasti celkem 29, byly přeměněny na tzv. SS

¹⁷² VELFL, Josef. *Příbramsko za heydrichiády*, s. 133

¹⁷³ Tamtéž

Hofy a dostali je zasloužilí hodnostáři okupantů. Vystěhované domy pak posloužily jako cvičné cíle.¹⁷⁴

Dne 23. 6. 1943 vydal velitel dobříšského četnictva major Herčík rozkaz, že v rámci rozšiřování SS-cvičiště má být kromě okresů Benešov a Sedlčany vystěhována i Příbram. Tato informace byla ve skutečnosti pouhou fámou, přesto vyvolala mezi obyvateli velký rozruch. Propuklo několik menších incidentů, např. někteří rolníci při sklizni řepy odmítli dál pracovat, ale nedošlo k žádným násilnostem.¹⁷⁵ Den nato si policie všimla zvýšeného počtu vybírání úspor z bankovních účtů. V centrále Městské spořitelny Příbram zmizelo z účtů dne 24. 6. 1943 celkem 784 000 K, ve filiálkách 96 100 K. Zemědělská záložní spořitelna evidovala 352 000 K, Agrární banka 86 000 K, Industriální banka 22 000 K, Příbramská záložní spořitelna 9 600 K. Vybírání účtů pokračovalo i 25. 6. 1943. Centrála Městské spořitelny Příbram evidovala 622 000 K, filiálky 125 000 K, Zemědělská záložní spořitelna 371 000 K, Agrární banka 40 000 K, Industriální banka 55 000 K a Příbramská záložní spořitelna 15 000 K.¹⁷⁶ Mezi veřejnost se dostaly letáky, v nichž Národní výbor vyzýval lid, aby povstal proti okupantům, poněvadž Němci hodlají vystěhovat okresy Benešov, Beroun, Hořovice, Milevsko, Písek, Příbram, Rokycany, Sedlčany, Strakonice, Tábor, Vlašim, Zbraslav a postupně další okresy. Lidé neměli opouštět své domovy, a pokud na ně Němci měli násilím tlačit, měli zničit veškerý svůj majetek a úrodu, stávkovat, ničit průmyslové podniky, zastavit veškerou silniční a železniční dopravu. Inspirací měly být zmíněné incidenty v Příbrami a na Dobříši. Táborské Gestapo pak v následném pátrání našlo asi 200 těchto letáků na Svaté Hoře (4. 7. 1943), ale pachatelé dopadeni nebyli.¹⁷⁷

¹⁷⁴ VELFL, Josef. *Příbramsko za Heydrichiády*, s. 134.

¹⁷⁵ Národní archiv Praha. Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě. inv. č. 1887, sign. 109-5/115. *Obavy z vystěhování Příbrami, 1943-1944.*

¹⁷⁶ Taktěž.

¹⁷⁷ Taktěž.

10. Kolaboranti a kolaborantské organizace

Mezi Čechy panoval pocit, že kolaborovat s nacisty je to nejhorší, co mohl obyvatel Protektorátu udělat. Takže ti, kteří byli po válce dopadeni jako kolaboranti, značně trpěli. Nejzářnějším příkladem české kolaborace byl Emanuel Moravec. Narozen v roce 1893, za 1. světové války se dostal do československých legií a zúčastnil se památné bitvy u Zborova. Po vzniku československého státu nastoupil ke generálnímu štábu rodící se československé armády, ale kvůli interním nesrovnalostem byl přeložen do Znojma. Byl velkým obdivovatelem T. G. Masaryka a Edvarda Beneše, při Masarykově pohřbu stál u jeho rakve jako čestná stráž. Po podepsání Mnichovské dohody v roce 1938 se z něj stal velký odpůrce Beneše, což dal najevo v několika svých literárních pracích. Za to byl propuštěn z armády. Krátce po začátku okupace mu nacisté nabídli spolupráci a na jejich přání začal pracovat v rozhlasu. Zde naplno propagoval nacistickou ideologii a glorifikoval Adolfa Hitlera, čímž si u většiny obyvatelstva vysloužil nálepku „kolaborant“ a „vlastizrádce“. V roce 1941 se stal předsedou organizace Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Rok poté, co Heydrich obměnil protektorátní vládu, nahradil Jana Kaprase na postu ministra školství a národní osvěty. Byl to on, kdo inspiroval odměnu po atentátu na Heydricha částkou 10 mil. korun za dopadení atentátníků. Aktivně se také podílel na likvidaci strany Vlajka.

Jak bylo zmíněno dříve, český zahraniční odboj měl na osobu Emanuela Moravce spadeno, a proto byl vyslán paravýsadek Tin (Jaroslav Švarc a Ludvík Cupal), aby Moravce zlikvidoval. Atentát se nepodařilo uskutečnit. Jaroslav Švarc zemřel spolu s dalšími parašutisty v kryptě kostela sv. Cyrila a Metoděje, Ludvík Cupal se zastřelil ve Velehradské cihelně, když ho obklíčilo Gestapo. Moravec zemřel 5. května 1945, v den, kdy vypuklo Pražské povstání. Spáchal sebevraždu ve svém automobilu.¹⁷⁸

V Příbrami v době okupace existovaly pobočky několika kolaborantských organizací. Jednou z nich byla fašistická organizace Vlajka. Jako taková vznikla na začátku 30. let v Praze, zakladateli byli prof. Vrzalík a ing. Streibal. Ideový podklad vtiskl prof. František Mareš. Do roku 1937 se zabývala literárně společenskými problémy – obhajobou pravosti rukopisů apod.

¹⁷⁸Emanuel Moravec. *Wikipedia*. [online]. 14. 6. 2016 [cit. 2016-06-28]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Emanuel_Moravec.

Ale už v té době byla protimarxisticky a protižidovsky naladěná. V Příbrami vznikla v dubnu 1938 na popud Františka Hauzina a byla založena v restauraci „Na Plzeňce“. Předsedou byl zvolen Karel Serafin, místopředsedou ing. Sokolovský, tajemníkem František Jech a pokladníkem Václav Valta. Než byla organizace rozpuštěna v roce 1943, zdatně spolupracovala s okupačními orgány. Václav Valta byl nejaktivnější z Vlajkařů. Od roku 1941 byl zaevidovaný udavačem SD. Spolu s ním byli s SD v pracovním poměru MUDr. Vladimír Kůna, Jan Fryček, policejní komisař npor. Karel Třešňák, báňský úředník Karel Kepka a jeho syn Karel, místopředseda správní komise Konstantin Kolesnikoff a členové policie Zajíček, Žďárek a Sýkora. Všichni měli podíl na osudu zatčených „Příbramáků“ během 2. stanného práva. Osud Kepků je zajímavý. 9. května 1942 získali německé občanství a oba dva vstoupili do Wehrmachtu. Podařilo se jim přežít válku a poté odešli do Německa. Za to, co spáchali, je nikdy nikdo nepotrestal.¹⁷⁹

Vlajka se prezentovala velmi tvrdými antisemitskými názory. Nezřídka se stávalo, že byla nějakým způsobem napadena příbramská synagoga. Příkladem může být případ ze dne 3. února 1940. Tehdy tři opilí Vlajkaři (Vladimír Kůna, Jan Dvořák a německý občan Baroucki) provedli několik výtržností před synagogou, např. provolávání nacistických hesel, rozbíjení oken dlažebními kostkami.¹⁸⁰ A nezůstalo jen u toho. Vlajka se snažila držet krok s nacisty a všemožně se chtěla nacistům zalíbit. Z dochovaných záznamů se ví, že Vlajkaři např. požadovali, aby příbramské biografy Tůma a Viktoria znemožnily vstup do biografu těm, kdo přijdou pozdě na promítání týdeníků z východní fronty. Podle Vlajky bylo takovéto jednání provokací. A dále požadovali, aby všichni majitelé domů dbali na to, aby během oslav Německého dne (25. – 26. října) byly všechny domy řádně vyzdobeny nacistickými prapory a symboly.¹⁸¹ Postupem času ale byla tato organizace nacistům spíše přítěží, a proto byla na popud Emanuela Moravce v roce 1943 rozpuštěna.

Další pronacistickou organizací bylo Kuratorium. Celým názvem Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Zaměřeno bylo na děti od 10 do 18 let a měly být

¹⁷⁹ VELFL, Josef. *Odkaz budoucnosti*, s. 10-11.

¹⁸⁰ Státní okresní archiv Příbram, Archiv města Příbram 1858-1945. inv. č. 1042, karton 75. *Vlajka – Policejní zpráva o výtržnostech ze dne 4. 3. 1940.*

¹⁸¹ Tamtéž.

vychovávány v duchu nacionálního socialismu. Uzavřením výchovy měla být roční pracovní služba: děti ve věku 17-18 let měly být koncentrovány ve zvláštních táborech, kde se měla odbývat pracovní služba a kde měl být zajištěn odborný výcvik. Tam by se také na základě lékařského nebo národnostně rasového vyšetření měla vytrýdit část mladých lidí pro nasazení v Říši.¹⁸²

V rámci výchovy ale Kuratorium pořádalo různé kulturní akce, jako např. koncerty, divadelní představení, sportovní akce, oslavy při příležitosti narozenin Adolfa Hitlera a mnoho dalšího. Kuratorium v těchto záležitostech mělo k ruce několik spolků, které mu s přípravou akcí pomáhaly. Byly to: SK Litavan Bohutín, SK Březové Hory, SK Dobříš, Dělnická tělocvičná jednota Dominikální Paseky, Spolek divadelních ochotníků „Kolár“ Nový Knín, SK Příbram, SK „Horymír“ Příbram.¹⁸³ Jako příklad si nyní uvedme několik akcí. První je ze dne 14. července 1944. V ten den Kuratorium sezvalo na hrací plochu SK Příbram všechny lehké atlety z Příbrami, Březových Hor a Dobříše. Vedením akce byl pověřen příbramský učitel Jaroslav Baloun.¹⁸⁴ Další je z ledna 1945, kdy chlapci z výcvikového střediska Nový Knín nacvičili divadelní hru „Chlapci z Rybářské uličky“. Shlédlo ji celkem 800 diváků a okresní vedení Kuratoria ji označilo za vzor hry pro mládež.¹⁸⁵

Jak již bylo řečeno, této organizaci předsedal sám Emanuel Moravec. Okresními vedoucími pro Příbram byli Julius Broul a Alena Tramouzová, okresním referentem byl Jaroslav Hubený.¹⁸⁶

Poslední kolaborantskou organizací, jejíž pobočka se nacházela v Příbrami, byla Veřejná Osvětová Služba (VOS). Tato organizace vznikla vládním nařízením ze dne 11. května 1943, č. 126. Jejím úkolem bylo vychovávat český národ na poli kulturně-politickém k ochraně před

¹⁸² BRANDES, Detlef. *Češi pod německým protektorátem*, s. 287

¹⁸³ Státní okresní archiv Příbram, Okresní úřad Příbram 1850-1948. inv. č. 772, karton 175. *Slavnost Kuratoria, 1944*.

¹⁸⁴ Tamtéž.

¹⁸⁵ Archiv bezpečnostních složek, Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, inv. č. 59-175/5, kart. 175. *Hlášení okresních pověřenců Kuratoria za leden a únor 1945 z okresů: Olomouc město a venkov, Pardubice, Příbram, Pelhřimov, Plzeň město a venkov, Písek – Měsíční hlášení okresního pověřence za Příbram z února 1945*

¹⁸⁶ Archiv bezpečnostních složek, Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, inv. č. 59-163/3, kart. 163. *Seznamy členů Kuratoria pro výchovu mládeže, seznamy okresních vedoucích Kuratoria v Čechách a na Moravě, 1944*.

rušivými vlivy. Pobočka byla rozdělená na místní a okresní organizaci. Obě organizace sestávaly z vedoucího, zástupce vedoucího, jednatele, organizátora, hospodáře, spolupracovníka pro záležitosti divadelní a hudební, spolupracovníka pro zál. personální a spolupracovníka pro zál. umíst'ovací. Vedoucím okresní organizace byl do ledna 1944 Ludvík Zajíček,¹⁸⁷ poté jeho funkci převzal Jan Fryček, povoláním ředitel obchodní školy. Funkci zástupce zastával rada politické správy Karel Kuřil. Organizátorskou funkci měl okresní školní inspektor Jan Mottl, jednatelskou profesor reálky Oldřich Šíp, hospodářem byl účetní příbramské plynárny Karel Štverák, post spolupracovníka pro divadelní záležitosti zastával Václav Bursík, personální záležitosti měl na starosti několikrát zmiňovaný Václav Valta a záležitosti umíst'ovací měl na starosti Alfons Kurfirst, povoláním ubytovací referent města Příbram. Na přelomu let 1944 a 1945 organizace doznala několika změn. První nastala v říjnu 1944, kdy po odchodu Václava Valty z organizace pozice spolupracovníka pro personální záležitosti zanikla a místo ní vznikla pozice spolupracovníka pro oblast filmovou. Do té byl dosazen Karel Soukup, ředitel kina Viktoria. Druhá změna se týkala sloučení pozic jednatele a spolupracovníka pro divadelní záležitosti. Obě tyto funkce nyní zastával Václav Bursík. Další změnou bylo vytvoření postu spolupracovníka pro organizování dětských besídek. To dostal na starost Ludvík Zíbrt. A poslední byla změna na postu organizátora, kdy Jana Mottla vystřídal příbramský statkář Richard Reinár.¹⁸⁸

Místní organizaci VOS v Příbrami tvořili v létě 1943 tyto lidé: vedoucím byl vedoucí městského úřadu Příbram JUDr. Bohdan Podlena, jeho zástupcem byl Otakar Kotlář, povoláním houslař. Pozici jednatele zastával učitel Karel Saxl, hospodářem byl úředník Jaroslav Kindl, funkci organizátora měl na starosti adjunkt okr. úřadu Jiří Vařenka. Spolupracovníky byli: knihovník Alois Cvrk, ředitel živnostenské záložní banky Emanuel Novák a řídící učitel obecné školy chlapecké Příbram Josef Šedivý. Tato sestava vydržela až do června 1944, kdy na pozici vedoucího nastoupil prof. Václav Ritter, organizátorem se stal učitel Josef Doubek a hospodářem účetní Jiří Slepíčka. Václav Ritter byl v říjnu 1944 nahrazen na postu vedoucího kapelníkem Prokopem Koreisem, ale ten v únoru 1945 na svou

¹⁸⁷Státní okresní archiv Příbram, Archiv města Příbram 1858-1945, inv. č. 1037, karton 75. *Veřejně osvětová služba, 1943.*

¹⁸⁸ Archiv bezpečnostních složek, Veřejná Osvětová Služba, inv. č. 44 – 17/1, kart. 17. *Seznamy funkcionářů VOS a jejich změny, 1943-45.*

funkci rezignoval, poté co odmítl po městě vylepit plakáty s nápisem „Za nepřátelskými mocnostmi stojí Žid“.¹⁸⁹ Kým byl nahrazen, se už nepodařilo dohledat.

VOS byla aktivní hlavně v kulturní a vzdělávací oblasti. Pořádala koncertní nebo divadelní představení, přednášky pro veřejnost, v rámci vzdělávání se pořádaly kurzy německého jazyka. Přednášky byly hlavně na politická témata. V roce 1944 byla pro veřejnost na pořadu témata „Češi a dnešní boj“, „Bolševizmus, nepřítel světa“ či „Demokracie-Židovstvo-Bolševizmus“. Pro Svaz zemědělství a lesnictví byly připraveny přednášky na téma „Vývoj hospodaření v Čechách a na Moravě“ či „Nová organizace hospodaření“. Přednášejícím byl většinou okresní vedoucí VOS Jan Fryček.¹⁹⁰

Koncerty a různé oslavy pořádala VOS spolu s Kuratoriem. Jak již bylo řečeno, slavnostními dny byly 15. březen, kdy se slavilo výročí založení Protektorátu, a 20. duben, kdy se slavily narozeniny Vůdce. O tom, jak vypadal program těchto oslav, konkrétně oslav výročí Protektorátu, se dochovalo několik záznamů.

Slavilo se v Příbrami, na Březových Horách, na Dobříši, v Novém Kníně a v Milíně. Nejprve se začalo v 9.00 v Milíně, na Březových Horách v 10.30, v Novém Kníně v 13.30, na Dobříši v 15.30 a v Příbrami v 18.00. Na úvod programu byly dvě hudební vložky, poté zazněly hymny (německá a česká), poté pronesl svou řeč okresní pověřenec Kuratoria Julius Broul a pak už následovaly samotné oslavy. Vystoupily místní hudební a divadelní soubory - v Příbrami to byl orchestr Prokopa Koreise, pěvecký sbor Antonína Vepřeka a ochotnická skupina.¹⁹¹

Záznamy okr. vedení VOS ještě hovoří o akci jménem Smetanovy slavnosti, jež se udály v dubnu a květnu 1944. Po celém okrese tak mohly být slyšet známé melodie z cyklu symfonických básní „Má vlast“ nebo z opery „Prodaná nevěsta“. Všechna místní oddělení VOS si dávala záležet, aby byl program dostatečně pestrý a aby zaujal posluchače.¹⁹²

¹⁸⁹ Tamtéž.

¹⁹⁰ Archiv bezpečnostních složek, Veřejná Osvětová Služba, inv. č. 44 – 17/10, kart. 17, *Výkazy činnosti, 1944-1945*.

¹⁹¹ Tamtéž.

¹⁹² Program Smetanových oslav v Novém Kníně ze dne 13. 5. 1944: *Slavnostní fanfáry z Libuše, Sláva Tobě-sbor, Slavnostní předehra-orchester, Našim děvám-orchester, Večerní písně-orchester, Fantazie z opery Hubička-orchester, Zpěv Mařenky z „Prodané nevěsty“, Ach jaký žal z „Prodané nevěsty“-sbor. Stov. Archiv*

V Příbrami se představení konala v prostorách kina Viktoria. Hudební produkci obstarávali orchestr Prokopa Koreise a kapela vládního vojska z Rakovníka, hereckou sekci tvořili příbramští ochotníci a různí hostující herci, např. Antonín Jeřábek z jihočeského divadla, Oldřich Kovář z Národního divadla v Praze nebo R. Krčmář z plzeňského divadla.¹⁹³

bezpečnostních složek, Veřejná Osvětová Služba, inv. č. 44-17/9, kart. 17, *Kulturní podniky pořádané VOS, 1944-45.*

¹⁹³ Tamtéž.

11. Totální nasazení

Totální nasazení, v němčině *Totaleinsatz*. Tímto způsobem hodlal říšský aparát oživit skomírající mašinérii a zaplnit místa po těch, jež byli posláni na smrt na frontu. Důvodů bylo několik: Německo po porážce u El-Alameinu a u Stalingradu začalo ztrácet půdu pod nohama a německý průmysl pomalu sténal pod bombami spojeneckých letadel. Rozkaz o mobilizaci všech pracovních rezerv byl vydán 27. ledna 1943 zmocněncem pro pracovní nasazení Fritzem Sauckelem. V jeho příkaze stálo, aby muži (15-65 let) a ženy (17-45 let), jež dosud nekonají pro Říši nijak prospěšnou činnost, účinně spolupracovali.¹⁹⁴ Znamenalo to, že tisíce Čechů nyní mělo na příkaz opustit své domovy a jít pracovat do Německa.

Nucená práce v Říši ale v té době nebyla ničím novým. Už v roce 1941, kdy do Protektorátu přijel Heydrich, měla česká mládež a dělnictvo „zalepovat díry“ v říšském průmyslu. Postupem času se počet odvedených stále zvyšoval, ke konci května 1943 se nacházelo na území Říše 247 792 české osoby. Některé přidělili do továren nebo k odklízecím četám, další přidělili k protiletcecké obraně, technické nouzové pomoci (TN) nebo Todtově organizaci. Byly povolány ročníky 1918-1922, později k nim přibyl ročník 1924.¹⁹⁵ Aby byl Protektorát schopen plnit dohodnuté kvóty o pracovním nasazení, musel se občas uchýlit k tomu, že nechal zavřít nebo sloučit některé české podniky, čímž se uvolnila pracovní síla pro Říši. Tento způsob získávání pracovníků se zvrhl v roce 1944, kdy Němci zavřeli všechna protektorátní divadla, několik škol a zrušili velké množství živností a obchodů.¹⁹⁶ Poslední velká mobilizace vypukla v roce 1945, kdy započaly opevňovací práce v okolí Brna a Olomouce, kde se očekával sovětský útok. Počet pracovníků se pohyboval mezi 40-50 000 lidmi.

Příbram také musela přispět svým dílem do válečného soukolí. Dochované záznamy hovoří o několika desítkách odvedených. Nejvíce záznamů o nasazených je vedeno u příbramského reálného gymnázia, a to v akademických rocích 1943/44 a 1944/45. První záznam pochází z 10. prosince 1943, kdy 30 žáků VII. třídy obdrželo povolání k TN. Dne 15. ledna 1944 byli povoláni k pracovnímu nasazení všichni žáci narození v roce 1924. O několik dní později, dne

¹⁹⁴ GEBHART, Jan. KUKLÍK, Jan. *Dramatické i všední dny v Protektorátu*, s. 253.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 259.

¹⁹⁶ BRANDES, Detlef. *Češi pod německým protektorátem*, s. 371.

31. ledna, přišel povolávací rozkaz 15 žákům ze tříd VII. b a VII. ab k pracovnímu nasazení u Luftschutzu. 15. a 16. února 1944 požádala pobočka zbrojovky Waffen-Union o 6 žáků na práci. Stejně tak tomu bylo i 21. února 1944. Z ročníku 1944/45 pocházejí tři záznamy. První je z 11. září 1944, kdy 2 žáci, Václav Ritter a Jaroslav Šavrda, byli povoláni k Todtově organizaci. 14. listopadu toho roku je následovalo 8 profesorů: Kastner, Reiniš, Šácha, Kašpar, Staněk, Schön, Martínek a Tejmil. Kromě Kašpara, Staňka a Schöna se všichni po krátké době vrátili zpět. Poslední zápis je z 9. ledna 1945, kdy byl profesor Staněk povolán na zákopové práce do Hranic, ale již 19. ledna se vrátil zpět.¹⁹⁷ Kromě výše zmíněných údajů se v příbramském archivu nachází ještě jeden záznam, a to zpráva o vypravení transportu 45 dělníků na zákopové práce ze dne 20. ledna 1945. Dělníci si museli přinést vlastní krumpáč nebo lopatu, k tomu museli mít s sebou teplé oblečení, přikrývku, ešus, příbor a visací zámek.¹⁹⁸ Mezi obyvateli se ale nacházeli i tací, kterým přišel rozkaz k pracovnímu nasazení, ale nedostavili se v daném termínu na místo transportu. Takové pak nacisté trestali. Jestli se ale takový případ vyskytl i v Příbrami, o tom bohužel nejsou žádné informace.

¹⁹⁷ Státní okresní archiv Příbram. Kronika školy reálné, 1940-1945.

¹⁹⁸ Státní okresní archiv Příbram, Archiv města Příbram, 1851-1945. inv. č. 1050, kart. 76. *Totální nasazení, 1944-1945.*

12. Německé obyvatelstvo na Příbramsku

Německá menšina na Příbramsku existovala dlouho dobu. Počet Němců se pohyboval v řádu stovek lidí. První oficiální záznamy o německé menšině na Příbramsku pocházejí z konce 19. století, přesněji z roku 1880, kdy zde bylo evidováno 92 občanů hovořících německým jazykem. Další údaj je z roku 1890, kdy zde bylo zjištěno už 142 německy hovořících osob. V roce 1900 jejich počet klesl na 82 a v roce 1910 počet poskočil na 95. V roce 1921 to bylo 90 a v roce 1930 to bylo 117 německých obyvatel. Tyto údaje v roce 1941 zveřejnil Ústřední úřad statistický.¹⁹⁹ Nutno dodat, že záznamy z let 1880-1910 nesmíme brát úplně doslova, protože tehdy se sčítalo dle obcovacího jazyka, nikoliv čistě dle národnosti.

Počty německých obyvatel zaznamenaných v době okupace pocházejí z roku 1940. První pochází ze dne 1. března 1940, kdy zde bylo kolem 150 Němců, z toho přímo v Příbrami jich bylo 67 a na Březových Horách 22.²⁰⁰ Další je ze začátku září a z něj vyplývá, že v té době žilo na území Oberlandrátu Tábor 2 339 obyvatel německé národnosti.²⁰¹ Bohužel, kromě těchto soupisů o německých obyvatelích Příbrami nevíme skoro nic. Z toho mála je známo, že ve městě existovala škola pro německé děti, několik Němců bylo zaměstnáno na okresním úřadě a že u některých se vědělo, že spolupracují s nacistickými represivními orgány, konkrétně Karel Třešňák, Konstantin Kolesnikoff, Karel Kepka a Herbert Teufel.

¹⁹⁹ Národní archiv Praha, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, inv. č. 312, sign. 109-4/55, *Úřední tisky Ústředního úřadu statistického z roku 1941*.

²⁰⁰ Národní archiv Praha, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, inv. č. 182, sign. 109-2/84, *Přehled Němců podle měst k 1. 3. 1940*.

²⁰¹ Národní archiv Praha, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, inv. č. 1990, sign. 109-6/82, *Statistický přehled německého obyvatelstva k 1. 9. 1940*.

13. Osvobození a konec války

V dějinách 2. světové války zanechala Příbram nesmazatelnou stopu. U vesničky Slivice, což je od Příbrami cca 5 km, došlo 12. května 1945 k posledním výstřelům války, známých jako bitva u Slivice. Znamenala tedy konec konfliktu, který spálil většinu Evropy, a začátek vytoužené (byť jen krátkodobé) svobody. Než ale začneme s popisem samotné bitvy, pojďme si říct něco o tom, kdo k osvobození přispěl a kdo se také na průběhu bitvy u Slivice podílel.

Největší mírou k osvobození naší vlasti přispěli ti, kdo se nebáli vést boj proti nepříteli zde na našem území v průběhu okupace a připravili tak půdu pro příchod osvobozeneckých armád. Příbram se stala jedním z hlavních center hnutí odporu. Jednak to bylo dáno geografickými poměry terénu, strategickou polohou, a jednak sociálním složením obyvatelstva.²⁰² Hlavní činností příbramského hnutí odporu bylo shromažďování zbraní, střeliva a trhavin, různé sabotáže a vydávání ilegálních tiskovin.²⁰³ Hned po začátku okupace zde byla vytvořena pobočka organizace Obrana národa (ON). Tvořili ji důstojníci ČSA. Samotná organizace vznikla díky likvidační skupině ministerstva obrany, jež všechny důstojníky přeložila do civilu (vše v rámci potřeb ON). Organizace měla strukturu jako pravidelná armáda, tzn. generální štáb, pod ním 3 zemská velitelství (Čechy, Morava, Praha) a různé specializované odbory (pro sabotáže, špionáž, rádiové a kurýrní spojení, diverzní akce). Zemským velitelstvím pak podléhaly kraje (divize), okresy (pluky), úseky (prapory), roty a čety.²⁰⁴

V rámci Příbrami to byla skupina, v jejímž čele stál štábní praporčík Bohumil Němec, dále pak ilegální organizace, které velel nejprve pplk. Bohumír Podlezl, potom npor. v záloze MUDr. Josef Jelínek, a konečně mjr. Alois Laub, který spolu se škpt. Antonínem Králem a mjr. Miroslavem Benkšem vedl organizaci „Oliver“.²⁰⁵ Dále zde existovala skupina, jež spadala pod Petiční výbor věrní zůstaneme (PVVZ). Členskou základnu výboru tvořili bývalí sociální demokraté. PVVZ byl rovněž znám jako „Národně revoluční výbor“ a jeho členové jako „odboráři“. Po 15. březnu 1939 se opíral o Dělnickou akademii a o sociálnědemokratické odborové funkcionáře. Podílel se na vydávání protiněmeckých letáků a časopisů (V boj,

²⁰² VELFL, Josef. *Příbram v průběhu staletí*, s. 106.

²⁰³ Dr. Josef Velfl – osobní výpověď.

²⁰⁴ BRANDES, Detlef. *Češi pod německým protektorátem*, s. 72.

²⁰⁵ KÁRNÍK, Zdeněk. VELFL, Josef. *Po stezkách brdských partyzánů*. Praha: Tisková, ediční a propagační služba MH, 1988. s. 12.

Český kurýr).²⁰⁶ V Příbrami to byla tzv. skupina „učitelsko-hornická“. Velel jí březohorské školy Jindřich Maier. Pomáhali mu Josef Valenta, Antonín Kábus, Josef Melka a Alois Mádr.²⁰⁷ Dále zde bylo okresní ilegální velení KSČ v Příbrami. Až do svého zatčení 6. 8. 1940 jí velel Otto Reynelt. Následují ilegální sokolská odbojová organizace vedená Josefem Klánem a dále Tomášem Lexou, dále pak skupina Josefa Měšťana – „Rada tří“, skupina bratří Lánských (Jan a Josef), profesora Františka Petrlíka a Antonína Vaňka. Tato skupina měla na Březových Horách tiskárnu a tiskla zde letáky a noviny.²⁰⁸ Odbojáři tak vedli dvojí život. Ve dne plnili své povinnosti v zaměstnání a v noci spřádali plány k akcím proti okupantům, i přesto, že klidně druhý den mohlo na jejich dveře zabouchat Gestapo. Vrcholem snažení odbojářů byl květen 1943, protože v tu dobu došlo ke spojení komunistických a většiny nekomunistických odbojových skupin a tím byl vytvořen Krajský národně revoluční výbor (KNRV). Výzvu vydalo III. ilegální ústřední vedení KSČ. Tvořili ji: železničářská komunistická skupina (František Matějka, František Marek, Alois Grund), ilegální stranická buňka z březohorského dolu Anna, z úpravny dolů, ze strojních dílen, ze Státní huti, dále výše zmíněné skupiny „Oliver“ a učitelsko-hornická skupina a nakonec dobříšská organizace KSČ vedená Josefem Kadlecem a rožmitálská organizace KSČ v čele s Aloisem Hovorkou.²⁰⁹ Dali si za cíl pokračovat v diverzních akcích proti nacistům, dále pak šířit ilegální tiskoviny (Jan Bejček se synem Janem ze skupiny Oliver vlastnili v Dlouhé ulici tiskárnu), a podporovat rodiny, jejichž příbuzní byli zatčeni. To obnášelo vystavování falešných dokladů, což měl na starosti úředník Jan Benda, potravinové lístky měli zas na starosti Miroslav Beneš, František Kadeřábek a ing. Jaroslav Vyhnánek, šatenky měl na starost Alois Cibulka.²¹⁰ Jak již bylo dříve zmíněno, Gestapo se díky svým konfidentům v terénu o této organizaci dozvědělo a v listopadu 1943 zatkl 16 jejích hlavních představitelů. V Berlíně nad nimi Lidový soud vynesl rozsudek smrti. Ten vykonala gilotina ve věznicí Brandenburg.

Největší podíl na aktivitách českého hnutí odporu měli hlavně členové Komunistické strany Československa. KSČ se stala jedním z hlavních členů odboje poté, co Německo napadlo

²⁰⁶ BRANDES, Detlef. *Češi pod německým protektorátem*, s. 73.

²⁰⁷ VELFL, Josef. *Cesty ke svobodě*, s. 26.

²⁰⁸ Tamtéž, s. 15.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 54.

²¹⁰ Tamtéž, s. 56-57.

22. června 1941 SSSR a z Moskvy přišla direktiva, že pakt s Němci je zrušen a že může být zahájen boj. Po represáliích za 2. stanného práva, kdy byl demokraticky orientovaný odboj prakticky v troskách, KSČ i přes velké ztráty vydržela. Utváření komunisticky orientovaných odbojových skupin započalo na jaře roku 1943. Na Příbramsku vznikly v té době 3 skupiny. Tou první byla skupina Brdy-Neliba. Byla pojmenována podle svého velitele, Miroslava Neliby. Kooperovala se III. ilegálním vedením KSČ. Bohužel, skupina se ještě v témže roce rozpadla. Důvodem byl zátah na centrálu III. ilegálního vedení v srpnu toho roku a ještě zatčení samotného Jaroslava Neliby v listopadu toho roku.²¹¹

Další byla skupina Rudá stráž. Ta spadala pod organizaci KSČ v Rožmitále p. Třemšínem. Velitelem byl ing. František Lízl, funkci politického komisaře zastával Alois Hovorka, vojenský výcvik zajišťoval por. S. P. Vezděněv. Skupina sestávala z Čechů a ze sovětských válečných zajatců. Těm velel Simeon Jakovlevič Bobikin. Náplní činnosti skupiny byla agitace, šíření letáků a jiných tiskovin, narušování telefonního spojení atd. Po zatýkání v listopadu 1943 se Gestapo zaměřilo právě na tuto skupinu. Hlavně pátralo po Aloisi Hovorkovi. Na podzim 1944 Gestapo obklíčilo hájovnu Na dědku, kde se měl Hovorka zdržovat. Ten ale na poslední chvíli stačil utéct. V prosinci téhož roku už bylo Gestapo úspěšné. V Bezděkově p. Třemšínem byl Hovorka dopaden. Velitele Františka Lízla Gestapo zatklo 17. ledna 1945 v Rožmitále p. Třemšínem. Během transportu do Klatov ale Lízl spáchal sebevraždu skokem pod jedoucí vlak. Instruktor Vezděněv byl zatčen o den později a 2. května v Kobyliších popraven.²¹²

Posledním byl oddíl Srp a kladivo. Vznikl při KNRV v Příbrami a okresním vedení KSČ Dobříš. Měl dvě sekce: dobříšské velel Josef Kadlec, příbramské Bohumil Němec. Kombinovali ilegální činnost s legálním životem. Pro krytí svých lidí a uprchlých sovětských zajatců budovali skrýše v lesích a v některých důlních šachtách. Prováděli drobné sabotáže a diverze, zejména na železnicích. Příkladem mohou být: vykolejení lokomotivy na trati Praha-Dobříš 5. dubna 1943, destrukce lanové dráhy na Březových Horách 10. června 1943, pokus o atentát na zastupujícího říšského protektora Kurta Daluegeho 3. července 1943. Když

²¹¹KÁRNÍK, Zdeněk. VELFL, Josef. *Po stezkách brdských partyzánů*, s. 59.

²¹²Tamtéž, s. 64-66.

se stal Josef Kadlec jednou z obětí zatýkání v listopadu 1943, činnost oddílu to výrazně poznamenalo. Velitelské místo poté převzal již zmiňovaný por. Vezděněv, ale po jeho zatčení se oddíl rozpadl úplně.²¹³

Činnost partyzánů byla podporována i ze zahraničí. Demokraticky orientovaní se obraceli na Londýn, kde se nacházel prezident Edvard Beneš a jeho vláda, komunisté se obraceli na Moskvu. Londýn se podílel na podpoře hnutí odporu už od počátků okupace, Moskva až poté, co jí do vlasti vtrhli Němci. Instrukce byly podávány přes vysílačky, které směly být v provozu jen na krátkou dobu, neboť Němci sledovali ilegální rádiový provoz a mohli vysílačku snadno zachytit. Nejznámějším způsobem podpory bylo vysílání parašutistických výsadek, které se měly po seskoku spojit s partyzány a společně pak organizovat konkrétní akce. V tomto ohledu se nejvíce zapsaly do dějin výsadky, které se podílely na likvidaci zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha – výsadky Silver-A (npor. Alfréd Bartoš, rt. Josef Valčík, radista Jiří Potůček), Anthropoid (rt. Jozef Gabčík, rt. Jan Kubiš) a Silver-B (rt. Jan Zemek, čet. Vladimír Škácha).²¹⁴

V další vlně byly mezi 27. březnem a 29. dubnem 1942 vysazeny desanty Out Distance (npor. Adolf Opálka, rt. Karel Čurda, des. asp. Ivan Kolařík), Zinc (npor. Oldřich Pechal, rt. Arnošt Mikš, čet. Viliam Gerik), Bioscop (rt. Bohuslav Kouba, čet. asp. Josef Bublík, čet. Jan Hrubý), Bivouac (rt. František Pospíšil, rt. Jindřich Čoupek, des. asp. Libor Zapletal), Steel (svob. Oldřich Dvořák). V oblasti Příbrami přistály 2 desanty: Intrasitive (npor. Václav Kindl, čet. Bohuslav Grabovský, des. Vojtěch Lukašík) a Tin (rt. Ludvík Cupal, rt. Jaroslav Švarc).²¹⁵ Intrasitive měl za úkol vyhodit do vzduchu olejové rafinérie v Kolíně, Tin měl za úkol zabít Emanuela Moravce. Úkol se bohužel ani jednomu nevydařil, navíc se jim Gestapo dostalo na stopu a začalo po nich pátrat. V květnu 1942 byl dopaden desant Intrasitive, Tin nedlouho poté. Václav Kindl se pak stal konfidentem Gestapa, Jaroslav Švarc byl mezi těmi, kteří padli proti nacistické přesile v kostele sv. Cyrila a Metoděje v Resslerově ulici.

²¹³ Tamtéž, s. 68-69.

²¹⁴ VELFL, Josef. *Příbramsko za heydrichiády*, s. 15.

²¹⁵ Tamtéž, s. 16.

V dubnu 1944 byl na Příbramsku vysazen desant Chalk (rot. V. Hauptvogel, čet. Josef Künzl, radista rot. František Nedělka). Úkolem desantu bylo navázat spojení s Londýnem. Desant byl brzy na to dopaden, díky zradě npor. Horáka z desantu Sulphur.²¹⁶

Sovětské paradesanční oddíly začaly na naše území proudit v době, když bylo jasné, že konec války se blíží a Německo prohraje. Nad Příbramí v průběhu března 1945 vyskočilo šest paraoddílů. Prvním byl oddíl Hrom, velel mu npor. G. J. Štěpovoj. Dalším byl oddíl Pátrači, pod velením kpt. J. B. Simoněnka. Tento oddíl neměl štěstí, neboť skočil přímo doprostřed německých pozic a dostal se do křížové palby. Většina členů výsadku zahynula. V ten samý den (25. března 1945) vyskočil ještě oddíl Pochodeň, pod vedením plk. Jakova Alexejeviče Kozlova. Oddíl připravil doskočiště pro ostatní výsadky a stal se jakýmsi hlavním štábem pro oblast Příbrami. Jejich základnou byly úkryty na brdském hřebenu v polesí Roubená studánka. O den později přiletěl výsadek Příboj v čele s npor. M. R. Sobolevem a další den dorazil výsadek Praha pod velením mjr. A. J. Sokolova. Ten byl pověřen získávat zvláštní zpravodajské informace.²¹⁷ 2. dubna 1945 dorazil výsadek, který se měl později zapsat do dějin Příbrami velkým písmem. Jmenoval se Smrt fašismu a velel mu Jevgenij Antonovič Olesinskij. Politickým komisařem byl npor. Václav Baumgartel. Zatímco předchozí oddíly měly získávat zpravodajské informace, tento oddíl měl ryze bojové a organizační úkoly. Krátce po seskoku navázal kontakt s místním obyvatelstvem a během krátké doby se mu podařilo vytvořit 9 bojových skupin: Příbram, Dobříš, Kamýk n. Vltavou, Jince, Milín, Nový Knín, Ostrov, Višňová, Buková u Příbrami. Kolem 20. dubna oddíly dohromady tvořilo 130 lidí, 1. května 598 a 8. května 734. V dubnu 1945 bylo provedeno 13 diverzí, při nichž byly poškozeny 3 mosty (1 silniční a 2 železniční), 3 lokomotivy a 83 vagonů. Němci si to nenechali líbit a 28. 4. 1945 obklíčili jejich základnu v polesí Roubená studánka. Partyzáni utrpěli ztráty, ale probili se ven a utábořili se na sever odtud, v polesí Knížecí studánka. Začátkem května začali v každém městě Příbramska zahajovat svou činnost národní výbory. Dosud fungovaly v ilegálním režimu, ale nyní se mohly projevit naplno. Oddíl Smrt fašismu sehrál velkou roli v posledních dnech 2. světové války. V noci na 5. květen 1945 oddíl obsadil

²¹⁶ KÁRNÍK, Josef. VELFL, Josef. *Po stezkách brdských partyzánů*, s. 61.

²¹⁷ Tamtéž, s. 61-62.

Dobříš, Příbram o den později. Oddíl se pak zúčastnil poslední bitvy války u Slivice, kdy až do příjezdu Rudé armády opakovaně útočil na německé linie.²¹⁸

A tímto se dostáváme k poslednímu střetu 2. světové války, k bitvě u Slivice. Místo střetnutí není náhodné. Vedla tudy trasa na demarkační linii, kde stály americké jednotky. A jelikož Němci nechtěli padnout do rukou Sovětů, hromadně ustupovali právě k této linii. Cestou je napadali partyzáni nebo vlasovci, na což Němci reagovali tak, že terorizovali místní obyvatelstvo. Příbram proto žádala Američany o pomoc. Ti dorazili 7. května 1945 a přivítaly je zástupy nadšených lidí. Vojáci pocházeli z 3. armády gen. George Pattona, respektive ze dvou pěších divizí (2. a 90.) a ze 4. tankové divize. Ti přislíbili pomoc proti jednotkám SS, které se stahovaly z SS-Truppenübungsplatzu pod velením gen. Alfreda Karrasche. 9. 5. se tento generál a jeho vojáci vzdali.²¹⁹ V ten samý den v podvečer dorazili vojáci z 3. pluku 1. divize gen. Buňačenka, která spadala pod Ruskou osvobozenickou armádu (ROA). Mezi nimi a Němci poté v ulicích Příbrami proběhlo několik přestřelek. Vlasovci se na to chtěli vzdát Američanům, ale ti je odmítli. 12. května je rudoarmějci obklíčili mezi Rožmitálem a Lnáři a většinu jich povraždili. 11. května 1945 vypukla samotná bitva. Kolem Slivice se zakopalo cca 6000 vojáků SS, Wehrmachtu, SD apod. Velitelem byl fanatický nacista SS-Gruppenführer Karl von Pückler, který nařídil vybudovat 3 obranné linie a bojovat zde do posledního náboje. Partyzáni z oddílu Smrt fašismu několikrát zaútočili na německé pozice, ale byli vždy rychle odrazeni. Až příjezd Rudé armády zlomil německý odpor. Do akce byli zapojeni vojáci 3 ukrajinských frontů (UF): 4. UF gen. Jeremenka, 1. UF maršála Koněva a 2. UF maršála Malinovského. 12. května střelba utichla, Němci své pozice vyklidili a vzdali se.²²⁰ Tímto skončila poslední bitva nejkrvavějšího konfliktu v dějinách.

Návrat do normálního života nebyl zrovna jednoduchý. Mnozí obyvatelé se museli vyrovnávat s faktem, že jejich majetek je pryč a že některé ze svých nejbližších už nikdy neuvidí živé. O to víc si hodlali vybit svou šest let skrývanou zlost. V květnu byla okresním národním výborem vyhlášena výzva obyvatelům Příbrami, podle níž měli lidé „udat“ zrádce a

²¹⁸ Tamtéž, s. 66-68.

²¹⁹ VELFL, Josef. VOSTÁREK, Jiří. *Slivice 1945 – Poslední události 2. světové války na Příbramsku*. Příbram: OÚ Příbram a Obecní úřad Milín, 1995. s. 6-7.

²²⁰ Tamtéž, s. 11-12.

škůdce, zejména Vlajkaře. Docházelo k velkým zatýkáním, v poutech neskončili nejen Vlajkaři, ale i kolaboranti a udavači Gestapa. Ženám kolaborantů byly demonstrativně ostříhány vlasy, muži byli lynčováni.²²¹ Některé ze zatčených čekala hned poté oprátka, jiní čekali na mimořádný lidový soud, jenž se konal v srpnu 1945. Tresty byly vyměřeny spravedlivě.²²²

Lidé doufali, že doba hrůz je u konce a že teď už bude jen dobře. Jejich naděje ale neměly mít dlouhého trvání, neboť komunisty vypracovaný Košický vládní program vháněl Československo pod stále větší vliv SSSR a připravoval půdu pro převzetí moci na další čtyři dekády, se všemi neblahými důsledky.

²²¹ Jaroslava Kulovaná, rozená Maršíková – osobní výpověď.

²²² Taktěž

Závěr

Cílem této práce bylo zmapovat každodenní život obyvatel Příbrami za Protektorátu, a jak velký vliv měla okupace na myšlení a život obyvatel. V první kapitole byla představena stručná historie města Příbram, aby si čtenář mohl udělat určitou představu o událostech, které Příbram formovaly. Druhá kapitola pojednává o utváření okupační správy v Příbrami. Bylo zde stručně popsáno, jak se okupační správa vyvíjela obecně, a poté konkrétně v případě Příbrami. Třetí kapitola pojednávala stručně o rodině, o vztahu protektorátních úřadů k matkám, jak se město staralo o chudé děti a jak vypadal běžný den průměrné příbramské rodiny. Čtvrtá kapitola předkládá fakta o obživě a zaměstnání. Pátá kapitola se zabývala jídelníčkem. Text byl založen zejména na výpovědi Jaroslavy Kulované, rozené Maršíkové, pamětnice té doby. Další, šestá kapitola, se týkala školství. Zde byly použity jako prameny zejména školní kroniky, které si každá tehdejší příbramská škola vedla. V sedmé kapitole byla zmínka o možnostech trávení volného času v Příbrami, o kultuře a sportu. Osmá kapitola pojednávala o tom, jak byly informace z domova i ze světa prezentovány oficiálními i nelegálními médii. V deváté kapitole byla rozebrána otázka represálií během okupace. Nejprve byly představeny hlavní bezpečnostní složky, tedy Gestapo a SD, a bylo uvedeno, kdo se nacházel na velitelských postech. Dále pak byly zmíněny zásadní zatýkácí a trestné akce, které se v Příbrami udály. Závěr kapitoly byl věnován zřízení cvičiště SS v oblastech Benešova, Sedlčan a Neveklova. Desátá kapitola se týká kolaborace a kolaborantských organizací. V úvodu byl stručně představen nejznámější český kolaborant, Emanuel Moravec, a poté už následovaly zmínky o jednotlivých organizacích. V jedenácté kapitole bylo popsáno totální nasazení, německy Totaleinsatz. K tomuto tématu se bohužel v Příbrami mnoho informací nedochovalo. Pro kapitolu Německé obyvatelstvo se rovněž nedochoval žádný ucelený soubor záznamů, existuje jen několik zápisů o počtu německých obyvatel v Příbrami. Poslední kapitola nesla název Osvobození a konec války. V ní bylo popsáno formování příbramského odbojového hnutí

Celkově jsem se snažil z dostupných faktů a výpovědí vykreslit, jak na lidi a jejich rodiny doléhaly protektorátní zákony, tzn. zavedení potravinových lístků, zákaz slavení hlavních státních svátků, časté zatýkání aj. Z pramenů vyznívá, že velká část běžných rodin byla zasažena nejen přiděly potravin, ale i zatýkáním, totálním nasazením, prosazováním

antisemitsky mířených pravidel aj., nebo trpěla z více zmíněných důvodů najednou. Všichni museli slevit ze svého životního standardu. Celkově vzato v Příbrami byl dříve jak dobře rozvinutý průmysl, tak i dobrý systém služeb, podnikání se dařilo. Za války ale vše podleгло potřebám okupantů, obchodníci židovského původu byli likvidováni, ... životní úroveň se změnila všem.

Mohlo by se zdát, že obyčejní dělníci z továren na tom byli lépe, než průměrný živnostník, protože vydělávali více peněz. I propaganda vyzdvihovala roli dělníků a na první pohled se práce dělníka mohla zdát lákavá. Ale práce v továrnách byla těžká a podmínky nevyhovující, vyčerpání a úrazy časté. A protože zboží byl na trhu nedostatek a postupem času byly kromě potravin na lístky i šaty a boty, nelze mluvit o tom, že by se dělníci měli nejlépe. Černý trh hrál i pro ně důležitou roli v obstarávání jídla a věcí denní potřeby.

Díky osobní výpovědi pamětnice bylo nastíněno, jak se v Příbrami po zavedení potravinových lístků vařilo a jedlo, jaké pokrmy se daly z toho mála, co rodina měla, vytvořit. Je zřejmé, že bez potravinových náhražek, bez velké dávky fantazie a bez skromnosti na straně strávníků nebylo vaření možné. Vzhledem k dostupnosti potravin byla také porovnána situace lidí z města a z venkova. Lidé ve městech byli odkázáni na příděly a podporu příbuzných z venkova. Venkované měli zase situaci ztíženou tím, že museli pravidelně odevzdávat úřadům velkou část své úrody. Pokud další část někam ukryli, mohli si žít lépe, ale riskovali těžký postih, pokud by je někdo udal. Kdo byl takto zaopatřen, ve svém okolí nabyl statusu dobře zajištěného člověka. Je zvláštní, jak válka dokáže značně zahýbat s pohledem na to, jaké statky člověk vlastní a jak je zaopatřený. Jídlo hrálo prim v žebříčku lidských potřeb. Už se tolik nehledělo na to, kolik kdo vydělává peněz, ale na to, jestli dotyčný má dostatečné zásoby potravin a jestli s nimi dokáže vyžít. Děti často trpěly podvýživou. Dalo by se říci, že během období okupace zde existovala pro běžného občana dvě hlavní nebezpečí. První bylo udání na Gestapu, druhým nebezpečím bylo, že potravinové lístky nebudou stačit a do dalšího vydávacího termínu nebude mít dotyčný co jíst. Ti, co měli utajené zásoby, riskovali nebezpečí první, těm bez zásob hrozilo druhé. Jen díky vzájemné solidaritě z obou stran se často našlo nějaké jídlo i pro ty nejchudší a zároveň přežívali i ti, kteří se zásobami obchodovali načerno.

Ze školních kronik se dalo vyčíst, jak nacistické plány germanizace pronikaly do struktur škol a jak těžce válka dopadala na podobu vyučování na školách. Kvalitnímu a pravidelnému učení bránila cenzura a snaha o germanizaci, ale i např. nedostatek uhlí v zimě, všemožné sbírky pro německý Červený kříž, sběry surovin (odpadů) nebo zabránění škol jako skladišť, lazaretů nebo ubikací pro německé vojáky. Studentským lavicím v Příbrami se ale nevyhnuly ani rasové čistky, ani odvody v rámci totálního nasazení. Veškeré zásahy do školství je potřeba chápat jako urputnou snahu zlikvidovat českou inteligenci u samých kořenů a udržet mladé lidi v nevědomosti a neznalosti, tudíž i v slepé poslušnosti. Malé žáčky politika tolik netrápila, ale potraviny byly na lístky, tudíž i děti byly nabádány k rozvaze a k šetrnosti a musely se uskromnit. Nicméně pokud byli rodiče spořádanými občany, kteří dokázali dobře hospodařit s příděly a také se nijak neangažovali v odboji a neriskovali tím popraviště nebo koncentrační tábor, mohly žít děti relativně klidný život. Vlajka a její příbramská pobočka, Kuratorium pro výchovu mládeže a Veřejně osvětová služba (VOS) se snažily mládeži vštěpovat hodnoty nacionálního socialismu, ale proti nim pracovaly např. skautské oddíly.

V části o kultuře bylo popsáno, jakou roli plnily biografy (nástroj propagandy) a jak to vypadalo s tehdejší filmovou produkcí, jaká hudba a tance byly tehdy v oblibě a kam se v Příbrami chodilo na divadelní představení. Propaganda šířená pomocí biografů měla pomáhat utvářet obraz o Říši jako skvělém místu k životu. Sportovní část se věnovala utváření různých sportovních spolků v Příbrami jejich fungování i během okupace. Je zde zmíněno i vytvoření prvních skautských oddílů. Je zajímavé, že přesto všechno, co se v Příbrami během okupace dělo, si lidé dokázali užívat volné chvíle se stejným nadšením, jako v době před okupací. Jakoby si ani nepřipouštěli, že jejich svoboda je notně okleštěná a že všude vládne strach. Z uvedeného také vyplývá, že hudba a tanec nebo sport byly nejen potřebnou náplní volného času pro většinu občanů a příjemným způsobem odpočinku, ale pro někoho také způsobem, jak dát najevo vzdor (jazz a swing mají černošské kořeny) nebo jak se tajně sdružovat k odboji.

Oficiální média, tedy protektorátní tisk a rozhlas, byla pod silným dohledem Němců, tedy informace byly mnohdy zveličené až nereálné. Lidé jim přestávali důvěřovat a často se začali orientovat na zahraniční zpravodajství a na ilegální noviny i přesto, že tím riskovali, že je za

to někdo udá Gestapu. Mít přehled o reálné situaci v zemi i za hranicemi patřilo k důležitým součástem života.

Z většiny sebraných faktů vyplývá, že přes veškerá nařízení, zákazy a represe byli obyčejní lidé často schopní se o sebe postarat a žít svůj život. Museli v mnoha ohledech slevit své standardy. Základní motivací byla snaha přežít, ale lidé potřebovali také relaxovat, zapomenout na vše kolem. Zároveň se lidé navzdory ohromnému nebezpečí snažili zůstat lidmi, udržet si důstojnost a nezradit základní hodnoty lidství. Závěrem této práce by tedy velmi stručně mohlo být to, že i v těžkých časech okupace šel život dál a že válku přečkalo nejen na Příbramsku více lidí zejména díky vynalézavosti, solidaritě a odvaze.

Resumé

The main task of this bachelor thesis was to chart everyday life of Příbram's residents and how big influence had the occupation on thoughts and life of residents. The topics, that were analyzed, were sustenance, forced labor, collaboration, education, food, family, free time, repression, informations and media, german residents, occupation administration and liberation and the end of world war. I chose this theme, because I live in this city, and because noone is deeply interested in life of citizens of Příbram in Second World War. Most interest revolves around the topic of anti-nazi resistance and around the SS-training area.

The informations to this thesis were founded in State district archives of Příbram, exactly in fonds Archives of Příbram city 1858-1945 and District office Příbram 1850-1948, in National archives in Prague, exactly in fonds State Secretary at Reichsprotektor in Bohemia and Moravia and German state ministry for Bohemia and Moravia, and in Archives of security forces, exactly in fonds Veřejná osvětová služba and Kuratorium. Some informations were taken from several books, most of them were written by Dr. Josef Velfl, historian, who is interested in history of Příbram. In this thesis were also used statements from Miroslava Kulovaná, born as Maršíková, who was a child in times of occupation, and from Dr. Josef Velfl.

The task was more or less accomplished, but in some cases there was a lack of informations, especially in case of german citizens, forced labor and collaboration. But, despite everything, this thesis can show todays mankind, how the people in those days were spending their time and how they had to deal with german laws.

Seznam zkratek:

ČSA – Československá armáda

ČSR – Československá republika

DTJ – Dětská tělovýchovná jednota

Gestapo – *Geheime Staatspolizei* – Tajná státní policie

KNRV – Krajský národně revoluční výbor

Kripo – *Kriminal Polizei* – Kriminální policie

KSČ – Komunistická strana Československa

MŠANO – Ministerstvo školství a národní osvěty

NS – Národní souručenství

NSDAP – *Nationalsozialistische Deutsche Arbeitpartei* – Národně socialistická německá dělnická strana

OLR – *Oberlandrat* – Vrchní zemský rada

ON – Obrana národa

PVVZ – Petiční výbor Věrní zůstaneme

RAV – *Reichsauftragsverwaltung* – Správa z příkazu Říše

ROI – *Regierungsoberinspektor* – Vrchní vládní inspektor

RSHA – *Reichssicherheitshauptamt* – Hlavní říšský bezpečnostní úřad

SD – *Sicherheitsdienst* – Bezpečnostní služba

Sipo – *Sicherheitspolizei* – Bezpečnostní policie

SK – Sportovní klub

SS – *Schutzstaffel* – Ochranný oddíl

SSSR – Sovětský Svaz Socialistických Republik

UF – Ukrajinský front

ÚŘP – Úřad říšského protektora

VOS – Veřejná osvětová služba

VŠB – Vysoká škola báňská

Zdroje

Seznam literatury:

BAREŠOVÁ, Jana, BERÁNEK, Jan, DOLEŽAL, Daniel. *Historie a současnost podnikání na Příbramsku*. Žehušice: Městské knihy, 2003. ISBN 80-86699-04-8

BRANDES, Detlef. *Češi pod německým protektorátem*. Praha: Prostor, 1999. ISBN 80-7260-017-6

ČÁKA, Jan. *Kráčím starou Příbramí*. Příbram, 1998. ISBN 80-902362-1-9

DEMETZ, Peter. *Praha ohrožená 1939-1945: politika, kultura, vzpomínky*. Praha: Mladá fronta, 2010. ISBN 978-80-204-1798-5

DOLEŽAL, Jakub. *Strípky z mozaiky protektorátní společnosti*. Příbram: Státní oblastní archiv Praha, Státní okresní archiv Příbram a Hornické muzeum Příbram v edici Podbrdsko, Fontes číslo 6, 2010. ISBN 978-80-86869-09-4

FRANK, Karl Hermann. *Zpověď*. Praha: Toužimský a Moravec, 2016. ISBN 978-80-7264-172-7

GUTWIRTH, Jiří. *KSC v odboji 1939 – 1945 na Příbramsku*. Příbram, 1982

GEBHART, Jan. KUKLÍK, Jan. *Dramatické i všední dny v protektorátu*. Praha: Themis, 1996. ISBN 80-85821-35-4

KÁRNÍK, Zdeněk. VELFL, Josef. *Po stezkách brdských partyzánů*. Praha: Tisková, ediční a propagační služba MH, 1988

KAŠPAR, Lukáš. *Český hraný film a filmaři za protektorátu: propaganda, kolaborace, rezistence*. Praha: Libri, 2014. ISBN 978-80-7277-347-3

KLÍMA, František Josef, profesor v. v. *Příbram a její stručná historie*.

MOULIS, Miloslav. *Osudný 15. březen*. Praha, 1979

PASÁK, Tomáš. Pod ochranou říše. Praha: PRÁH, 1998. ISBN 80-85809-88-5

PASÁK, Tomáš. Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v českých zemích z let 1939 – 1945. Praha: Univerzita Karlova, 1980

POČAROVSKÝ, P.: *Jazz v nacistickém Německu a Protektorátu Čechy a Morava*, DP – fakulta sociálních věd, Praha 2000, vedoucí Alena Míšková

SLÁDEK, Oldřich. *Zločinná role gestapa*. Praha: Naše vojsko, 1986

VELFL, Josef. *70 let od Brandenburg*. In *Podbrdsko: svazek XXII/2015*, s. 112-128. Příbram: Státní okresní archiv Příbram. ISBN 978-80-86772-89-9. ISSN 1211-5169

VELFL, Josef. *Cesty ke svobodě*. Příbram: Okresní výbor svazu protifašistických bojovníků v Příbrami, 1987

VELFL, Josef. *Odkaz budoucnosti – příbramské gymnázium za heydrichiády*. Příbram: Okresní výbor Českého svazu protifašistických bojovníků v Příbrami, 1982

VELFL, Josef. *Příbram v průběhu staletí*. Příbram: Městský úřad Příbram, 2003. ISBN 80-239-1174-0

VELFL, Josef. *Příbramsko za heydrichiády*. Příbram: Okresní výbor Českého svazu protifašistických bojovníků v Příbrami, 1989

VELFL, Josef. VOSTÁREK, Jiří. *Slivice 1945 – Poslední události 2. světové války na Příbramsku*. Příbram: Okresní úřad Příbram a Obecní úřad Milín, 1995

Internetové zdroje:

Dramatické chvíle. *Příběh rozhlasu*. [online]. 2014 [cit. 2016-02-02]. Dostupné z: <http://www.pribehrozhlasu.cz/odhaleni-89+1/dramaticke-chvile/2812636>

Emanuel Moravec. *Wikipedia*. [online]. 14. 6. 2016 [cit. 2016-06-28]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Emanuel_Moravec

Historie Příbrami. *wikipedia*. [online]. 3.3. 2016 [cit. 2015-06-26]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Dějiny_Příbrami

Rozhlas pod hákovým křížem. *Rozhlas*. [online]. © 1997-2016 [cit. 2016-06-26]. Dostupné z:http://www.rozhlas.cz/bitvaorozhlas/vrozhlase/_zprava/rozhlas-pod-hakovym-krizem-1482979

Stručná historie měst Příbrami a Březových Hor. *Cech příbramských horníků a hutníků*. [online]. [cit. 2015-06-26]. Dostupné z:<http://www.cechphh.cz/cz/ohlednuti/strucna-historie-mest-pribrami-a-brezovych-hor>

Archivní prameny:

Archiv bezpečnostních složek, Veřejná osvětová služba, karton 17

Archiv bezpečnostních složek, Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, kartony 163, 175

Národní archiv Praha, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě

Národní archiv Praha, Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu

Státní okresní archiv Příbram, Archiv města Příbram 1858-1945, kartony 56, 65, 66, 75, 76, 78

Státní okresní archiv Příbram, Okresní úřad Příbram 1850-1948, kartony 175, 184, 192, 203

Státní okresní archiv Příbram, Kronika Obecné školy dívčí B v Příbrami 1940-1948

Státní okresní archiv Příbram, Kronika Obecné školy chlapecké A v Příbrami 1907 – 1940

Státní okresní archiv Příbram, Kronika Obecné školy chlapecké A v Příbrami 1940-1945

Státní okresní archiv Příbram, Kronika Obecné školy chlapecké B v Příbrami od r. 1903-1940

Státní okresní archiv Příbram, Kronika Obecné školy chlapecké B v Příbrami 1940-1945

Státní okresní archiv Příbram, Kronika školy reálné v Příbrami, 1940-1945

Výpovědi:

Jaroslava Kulovaná, rozená Maršíková

Dr. Josef Velfl

